

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

**Ústav slavistických a východoevropských studií
Seminář středoevropských studií**

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Jana Hrajnohová

Jánošíkovská legenda na Slovensku

The Legend of Jánošík in Slovakia

Mariánské Lázně 2010

vedoucí práce: Mgr. Robert Pejša

*Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně,
pouze s použitím pramenů a literatury, které na konci uvádím.*

Jana Hrajnohová

.....

OBSAH

OBSAH.....	3
ÚVOD.....	4
1. PRAMENY A LITERATURA.....	5
2. HISTORICKÁ POSTAVA JURAJE JÁNOŠÍKA	9
3. JÁNOŠÍK V LIDOVÉ SLOVESNOSTI	13
4. JÁNOŠÍK V LITERATUŘE	17
4.1. Slovenská literatúra.....	17
4.1.1 Básnické skladby	17
4.1.2 Prozaická díla.....	24
4.1.3 Drama.....	26
4.2 Česká literatúra	31
5. JÁNOŠÍK VE FILMU	37
5.1 Jánošík bratrů Siakeľových (1921).....	37
5.2 Jánošík Martina Friče (1935).....	41
5.3. Jánošík Paľa Bielika (1962/1963).....	43
5.4 Zbojník Jurko (1976)	44
5.5 Jánošík - pravdivá historie (2009)	46
ZÁVĚR	52
LITERATURA	54
INTERNETOVÉ ZDROJE.....	58
PŘÍLOHA	59
Chronologický přehled jánošíkovského tématu v literatuře	59
Jánošík ve filmu.....	61
Jánošík v hudbě.....	61

ÚVOD

Tato práce zpracovává jánošíkovskou legendu na Slovensku, ovšem toto téma nelze takto přesně geograficky ohraničit. Mýtus o Jánošíkovi je fenoménem, který překročil hranice a významně ovlivnil kulturu nejen Slováků, ale také Čechů a Poláků. Pozornost mu věnuje historická věda, etnografie i literární věda. Postava Jánošíka se stala předmětem uměleckého zájmu a legenda o Jánošíkovi je zpracována v lidové slovesnosti, literatuře, filmu i v malířství a hudbě. Jánošík a jeho osudy neustále inspirují, což je zapříčiněno nadčasovostí, kterou v sobě tento příběh nese. Věčný a obecně lidský rozměr má boj dobra se zlem, lidská závist a zrada, spravedlnost v lidské společnosti, svoboda člověka, rebelství a odpor proti útisku, život a smrt. Jánošíkovská tematika je proto i dnes aktuální.

Předložená práce si klade za cíl vytvořit přehled o vzniku a vývoji jánošíkovské legendy na Slovensku s přesahem do českého prostředí, a to od doby jejího počátku v 18. století do dneška.

Práce je založena na studiu pramenů a literatury, jejichž přehled uvádím v první kapitole. Vzhledem k rozsahu práce a k šíři existující literatury k tématu jde nutně o bibliografii výběrovou. Následuje část věnovaná historickému pozadí jánošíkovské legendy, postavě Juraje Jánošíka a jeho činům i konci. Třetí část práce sleduje jánošíkovskou tematiku v lidové slovesnosti a čtvrtá vývoj jánošíkovské tradice v slovenské i české krásné literatuře. Poslední kapitola se věnuje českým a slovenským filmům, které byly o Jánošíkovi natočeny a jejich kritickému přijetí.

Závěrem bych ráda poděkovala všem, kteří mi při psaní této práce pomohli, a to zejména vedoucímu práce Mgr. Robertu Pejšovi a PhDr. Miře Nábělkové, CSc. za trpělivost a cenné rady. Velký dík patří také mé rodině, která mě všestranně podporovala při studiích a inspirovala mě k volbě tématu, které je do určité míry osobní záležitostí vzhledem k našemu příjmení a místu, odkud naše rodina pochází.

1. PRAMENY A LITERATURA

Existuje nepřeberné množství literatury, která se jánošíkovskému tématu věnuje, a to jak slovenské, tak české a polské. V této práci jsem vycházela zejména z prací slovenských a českých.

Soustavně se této problematice věnoval slovenský národopisec *Andrej Melicherčík*. Je autorem desítek studií a několika odborných i populárně naučných knih o Jánošíkovi. Zabýval se vznikem zbojnictví v Karpatech, zkoumal lidové písně, pověsti a pohádky o Jánošíkovi, krásnou literaturu o Jánošíkovi a také historické pozadí událostí. V roce 1952 vydal knihu *Jánošíkovská tradícia na Slovensku*,¹ ve které shrnuje dosavadní poznatky. Shromáždil velké množství materiálu, ovšem jeho závěry jsou často ideologicky poplatné době. Jádrem knihy je kapitola týkající se folklóru a na ní navazuje přehled o jánošíkovské tematice ve slovenské literatuře. Melicherčík pracoval s historickými prameny také v knize *Juraj Jánošík, hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu*.² Rozbor historických souvislostí zde převažuje, následuje obraz Juraje Jánošíka v lidové a umělé umělecké tvorbě, kromě literatury též v malířství a hudbě. V dalších pracích se Melicherčík věnuje popularizaci tématu: roku 1955 vychází kniha *Jánošíkovská tradícia*³ a roku 1963 *Protifeudálny odboj a jánošíkovská tradícia na Slovensku*,⁴ následuje sbírka lidových pověstí pod názvem *Jánošík - junošik*,⁵ která vyšla též v češtině.

V osmdesátých letech se oslavovalo výročí tři sta let od narození Juraje Jánošíka. V novinách a časopisech byla otištěna řada studií a článků k této problematice, vyšlo několik sborníků. Příkladem je *Jubilejný zborník Literárnohistorického múzea J. Kráľa*.⁶ Jánošíkovi

¹ MELICHERČÍK, A., *Jánošíkovská tradícia na Slovensku*. Bratislava: SAV 1952.

² MELICHERČÍK, A., *Juraj Jánošík - hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu*. Bratislava: Osveta 1956.

³ MELICHERČÍK, A., *Jánošíkovská tradícia*. Martin: Osveta 1955.

⁴ MELICHERČÍK, A., *Protifeudálny odboj a jánošíkovská tradícia na Slovensku*. Bratislava: Osvetový ústav 1963.

⁵ MELICHERČÍK, A., *Jánošík - junošik*. Bratislava: SVKL 1963; Praha: Odeon 1974.

⁶ *Jubilejný zborník Literárnohistorického múzea J. Kráľa*. Liptovský Mikuláš: Literárnohistorické muzeum J. Kráľa 1988.

byla věnovaná dvě čísla časopisu *Slovenský národopis* nazvaná *Tradicie o zbojníctve v kultúre a historickou vedomí národov Československa - k 300. výtočku narodenia Juráka Jánošíka*.⁷ Toto dvojčíslo uspořádala Viera Gašparíková, na zpracování se podílel česko-slovenský tým vědeckých pracovníků. Autoři zkoumali jánošíkovskou problematiku z mnoha úhlů, například literatuře se věnuje Emil Charous.

V devadesátých letech se jánošíkovským tématem zabývala *Milada Písková* v knize *Zbojnícke variácie*.⁸ Těžiště její práce spočívá zejména v rozboru umělecké literatury věnované Jánošíkovi. V roce 2001 vyšla v Polsku práce později přeložená do slovenštiny od *Joanny Goszczyńské* *Mýtus o Jánošíkovi vo folklóre a slovenskej literatúre 19. storočia*.⁹ Věnuje se vývoji jánošíkovského mýtu od jeho vzniku až do konce 19. století, všímá si proměn zpracování jánošíkovské látky ve folklóru a následně v literatuře v počátcích národního obrození a v období romantismu. Zvláštní kapitolou je mýtus o Jánošíkovi v populární literatuře.

Vědeckému bádání, které se týká zbojnictví a postavy Juraje Jánošíka, se začali věnovat vzdělanci již od počátku 19. století. Nejprve ti, kteří působili v blízkosti míst spjatých s jánošíkovskou historií. V roce 1831 začal uveřejňovat svůj článek *O zbojstve Jura Jánošíka, ... v Starom i Novom vlastenskom kalendári Gašpar Fejérpataky-Belopotocký*.¹⁰ Později se začali zabývat Jánošíkem Štúrovci, jak teoreticky, tak při vlastní umělecké tvorbě. Sám *Ludovít Štúr* vydal spis *O národních písniach a pověstech plemen slovanských*,¹¹ ve kterém se samozřejmě zobrazuje téma Jánošíka a zbojnictví vůbec.

Ve dvacátém století se objevují příspěvky *Čeňka Zibrta*, *Stanislava Klímy* (*Pověst a historie o Jánošíkovi*),¹² *Pavla Socháně*

⁷ *Slovenský národopis* 36, 1988, č. 3-4.

⁸ PÍSKOVÁ, M., *Zbojnícke variácie*. Opava: Slezská univerzita v Opavě 1997.

⁹ GOSZCZYŃSKA, J., *Mýtus o Jánošíkovi vo folklóre a slovenskej literatúre 19. storočia*. Bratislava: Jaga 2003.

¹⁰ *Starý i Nový vlastenský kalendář na rok Páně 1831, jenž jest rok obecný 365 dnů mající*. Liptovský Sv. Mikuláš: Kašpar Fejérpataky de Kelecsén 1832.

¹¹ ŠTÚR, L., *O národních písniach a pověstech plemen slovanských*. Praha: České museum 1853.

¹² KLÍMA, S., *Povesti zo Slovenska*. Praha: Unie 1921.

(*Zbojník Juro Jánošík*)¹³ nebo *Ivana Houdka (Jánošík vo svetle súdnych spisov a podľa ľudového podania)*.¹⁴ Všechny tyto práce se snaží konfrontovat fakta a mýty, zrekonstruovat na základě nich pravdu o Jánošíkově životě a smrti.

V roce 1986 vydala Osveta v Martine monografii *Jozefa Kočiše Neznámy Jánošík*.¹⁵ Autor pomyslně uzavřel historické bádání o Jánošíkovi a kriticky zhodnotil dostupné archivní materiály (soudní spisy, matriky, šlechtické fondy, dobové dokumenty). V práci sleduje jednotlivé etapy v životě Juraje Jánošíka, zabývá se také dobou, ve které žil, okolnostmi Jánošíkova zajetí a odsouzení, sleduje osudy Jánošíkovy rodiny po jeho smrti. Vyslovuje hypotézu, že Juraj Jánošík mohl připravovat povstání jako bývalý Rákocziho voják,

Pramenem pro obraz lidové slovesnosti, písní, pověstí a pohádek o Jánošíkovi jsou antologie, například *Zbojnícke piesne slovenského ľudu* editorů J. Horáka a K. Plicky¹⁶ (1965) nebo výběry *V širom poli rokyta* (ed. S. Burlasová)¹⁷ blava tatran 1982-1984 a *Po chodníčkoch kamenných, po cestičkách krvavých* (ed. J. Minárik).¹⁸ Studie o lidových projevech se zbojnickou tematikou sepsal např. M. Leščák (*Môj otec bol dobrý, ja musím byť zbojník*)¹⁹ nebo S. Burlasová (*Slovenské ľudové piesne so zbojnickou tematikou*).²⁰ Postavou Jánošíka ve folklóru a lidové slovesnosti se zabývá etnografka *Viera Gašparíková*, která je autorkou několika studií a také monografií. V roce 1979 vyšla kniha *Povesti o zbojníkoch zo slovenských a poľských Tatier*,²¹ v roce 1988 práce *Jánošík, obraz zbojníka*

¹³ SOCHÁŇ, P., *Zbojník Juro Jánošík*. Bratislava 1924.

¹⁴ HOUDEK, I., *Jánošík vo svetle súdnych spisov a podľa ľudového podania, Slovenské pohľady* 52, 1936, č. 37-45.

¹⁵ KOČIŠ, J., *Neznámy Jánošík*. Martin: Osveta 1986.

¹⁶ HORÁK, J., PLICKA, K. (ed.), *Zbojnícke piesne slovenského ľudu*. Bratislava: SVKL 1965.

¹⁷ BURLASOVÁ, S. (ed.), *V širom poli rokyta*. Bratislava: Tatran 1982-1984.

¹⁸ MINÁRIK, J., (ed.), *Po chodníčkoch kamenných, po cestičkách krvavých*. Bratislava: Tatran 1980.

¹⁹ LEŠČÁK, M., *Môj otec bol dobrý, ja musím byť zbojník*, *Sloboda* 33, 1983, č. 15.

²⁰ BURLASOVÁ, S., *Slovenské ľudové piesne so zbojnickou tematikou*, *Slovenský národopis* 36, 1988, č. 3-4.

²¹ GAŠPARÍKOVÁ, V., *Povesti o zbojníkoch zo slovenských a poľských Tatier*. Bratislava: Veda 1979.

v *národnej kultúre*.²² Gašparíková jánošíkovskou problematiku zařadila do širšího evropského kontextu a zařazuje ji mezi ostatní zbojnická hnutí.

Při studiu literatury byla pramenem vydaná umělecká díla, jejichž soupis je uveden na závěr v bibliografii. Pokud to bylo možné, čerpala jsem z kritického nebo z prvního vydání díla, to ovšem často nebylo - zvláště u slovenských autorů - v našich knihovnách dostupné. Proto je výsledný seznam kompromisem k tomuto požadavku a použité vydání často alespoň vychází z kritického.

V poslední části práce se zabývám filmy o Jánošíkovi, které byly natočeny v Čechách a na Slovensku. Celovečerní adaptace vznikly celkem čtyři (1921, 1935, 1962/63 a 2009) - všechny byly vydány na nosičích DVD. Kromě toho bylo samozřejmě natočeno několik televizních inscenací nebo filmů, které jsou ale těžko dostupné, a proto se jim v této práci nevěnuji. Vznik celovečerních filmů o Jánošíkovi reflektují noviny a časopisy, kde vychází články o natáčení filmů nebo jejich kritické zhodnocení. Jsou to např. *Kinorevue*, *Kino*, *Cinema*, *Premiere* nebo internetové zdroje a databáze (např. CSFD). Zajímavé je podívat se na to, jak tyto filmy zpracovávají jánošíkovskou legendu.

Závěrem práce je připojen seznam použité literatury a pramenů.

²² GAŠPARÍKOVÁ, V., *Jánošík, obraz zbojníka v národnej kultúre*. Bratislava: Tatran 1988.

2. HISTORICKÁ POSTAVA JURAJE JÁNOŠÍKA

Přestože Juraj Jánošík patří k nejznámějším zbojnickým postavám v celé Evropě a je historicky doloženou postavou, některé události jeho života lze rekonstruovat pouze pomocí hypotéz. Autoři, kteří se zabývají historickým pozadím jánošíkovské legendy, vycházejí především ze soudních spisů procesu s Jánošíkem a s Tomášem Uhorčíkem, jeho druhem ze zbojnické družiny, nebo z matrik, kde jsou údaje o Jánošíkově rodině²³.

Juraj Jánošík se narodil v Terchové nebo v její blízkosti, mohlo jít o osadu U Jánošíkov nebo U Jánošov, kde je dodnes rozšířené příjmení Jánošík²⁴. Datum narození je sporné, v matrice farního kostela ve Varíně byl zaznamenán 25. ledna 1688 křest Juraje Jánošíka, syna Martina a Anny, rozené Cesnakové. Andrej Melicherčík upozorňuje na to, že přesný den narození asi nebude možné zjistit, protože z Terchové do Varína bylo více než 20 kilometrů a v zimě jistě trvalo i několik dnů, než bylo možné dítě ke křtu dopravit²⁵. Jak píše Joanna Goszczyńska, která srovnala dostupnou literaturu, nejpreciznější je při určování data narození Rudo Brtáň, který uvádí hned pět možných Jánošíků a přiklání se k verzi, že pravým Jánošíkem je syn Michala Jánošíka a Barbary Cingelové, který byl pokřtěný 16. května 1688²⁶.

Rodina, ze které Jánošík pocházel, byla nejspíše sedlácká, i když se tak usuzuje z nepřímých důkazů. Melicherčík na základě toho, že jméno rodiny Jánošíků chybí v seznamu poddaných, kterým byly uloženy poddanské povinnosti vůči pánovi Jánovi Jakubovi Löwenburgovi, konstatuje, že Jánošíkovi pocházeli z nejchudší vrstvy.²⁷

²³ KOČIŠ, J., *Neznámy Jánošík*. Martin: Osveta 1986.

²⁴ MELICHERČÍK, A., *Jánošíkovská tradícia na Slovensku*. Bratislava: Nakladateľstvo SAV 1952, s. 40.

²⁵ Tamtéž, s. 40.

²⁶ GOSZCZYŃSKA, J., *Mýtus o Jánošíkovi vo folklóre a slovenskej literatúre 19. storočia*. Bratislava: Jaga 2003, s. 13. BRTÁŇ, R., Páň Jánošíkov - ktorý je pravý?, *Nedeľná Pravda* 11, č. 5, 3. 2. 1978, s. 18.

²⁷ MELICHERČÍK, A., *Jánošíkovská tradícia na Slovensku*. Bratislava: Nakladateľstvo SAV 1952, s. 41.

O Jánošíkově dětství a mládí mnoho nevíme, víme jen, že patřil do kuruckých oddílů Františka II. Rákocziho, kam se připojil podle Kočiše pravděpodobně v roce 1707. Zúčastnil se bitvy u Trenčína²⁸ a byl následně zajat císařským vojskem spolu s dalšími čtyřmi sty povstaleckými vojáky. Později se s ním setkáme na zámku v Bytči, kde sloužil už jako císařský voják (strážce vězňů). K přestupu do císařské armády byl zřejmě přinucen na základě hrozeb a slibů. Zde v Bytči došlo k osudovému setkání s uvězněným zbojnickým kapitánem Tomášem Uhorčíkem. Jánošík mu pomohl na podzim 1710 utéct z vězení, jak se domnívá Kočiš, ze soudního protokolu vyplývá jen, že Uhorčíkovi prokázal ve vězení dobré služby²⁹. S Tomášem Uhorčíkem se přátelil Jánošík až do smrti. Jánošíka propustili z vojenské služby o měsíc později, nejspíš ho vyplatili rodiče (zmínka v soudních spisech)³⁰. Kočiš uvádí, že k propuštění došlo na základě žádosti otce a že vzhledem ke zdravotním a zásobovacím problémům ve vojsku generál souhlasil se snížením stavu posádky na zámku.

Jánošík se vrací domů a naváže kontakt s Uhorčíkem. Kočiš ve své práci uvádí, že Jánošík vyhledal několikrát Uhorčíka v jeho úkrytu a nabízel mu pomoc. Jak poznamenává Goszczyńska, pomoc zbojníkům byla v Jánošíkově kraji běžnou praxí. Svědčí o tom např. rok 1712, kdy Fridrich Löwenburg obvinil před soudní stolicí celou obec Terchovou i rychtáře, že pomáhá zbojníkům, hlavně Jánošíkovi³¹. Jánošík se mohl u zbojníků skrýt před spravedlností, jsou doklady o tom, že jeho rodina byla vyslýchána v souvislosti s krádežemi a bitkami.

Každopádně iniciativa připojit se ke zbojníkům, mohla pocházet od Jánošíka samotného.³² Informace, podle kterých se rekonstruuje životopis Jánošíka, pochází povětšinou ze soudních spisů, a to hlavně

²⁸ Bitva u Trenčína se udála v srpnu 1708 a kurucké oddíly Františka II. Rákocziho v ní byly poraženy císařským vojskem.

²⁹ MELICHERČÍK, A., *Jánošíkovská tradícia na Slovensku*. Bratislava: Nakladateľstvo SAV 1952, s. 46.

³⁰ GOSZCZYŃSKA, J., *Mýtus o Jánošíkovi vo folklóre a slovenskej literatúre 19. storočia*. Bratislava: Jaga 2003, s. 15.

³¹ KOČIŠ, J., *Neznámy Jánošík*. Martin: Osveta 1986, s. 6.

³² GOSZCZYŃSKA, J., *Mýtus o Jánošíkovi vo folklóre a slovenskej literatúre 19. storočia*. Bratislava: Jaga 2003, s. 15.

z řeči obhájce, který mohl skutečnost přikrášlit ve prospěch obhajovaného, tak například vstup Jánošíka ke zbojníkům mohl být dobrovolný, ne vynucený okolnostmi.³³

Vstup Jánošíka do zbojnické družiny je datován k 29. září 1711. Jánošík složil přísahu věrnosti Uhorčíkovi, ale Uhorčík mu vzápětí předal velení a odchází do Klenovce. Přijal jméno Martin Mravec a oženil se s dcerou jablunkovského bači Strigy.³⁴ Nadále poskytoval zbojníkům úkryt a pomoc.

Jánošík velel asi třicetičlenné skupině zbojníků, ovšem její členové se často měnili. Někteří se účastnili pouze jedné akce, jiní se dostali do rukou spravedlnosti a se zbojem skončili. Jánošík zbojničil od podzimu 1711 do března 1713, s výjimkou zimy. Jeho skupina se pohybovala na území Oravy, Liptova a Spíše, ale také na Moravě a ve Slezsku. Během této doby se podílel na více než deseti přepadeních, ke kterým se přiznal u soudu. Jánošík se nepřiznal k vraždám, které mu připisovali, mj. k vraždě faráře z Domaniže, také se nepřiznal k hanobení hostií a ke spojení s temnými silami. Toto byly nejtěžší zločiny, které musel obhajovat a svědčí mimo jiné o době, která věřila na čarodějnice a démony³⁵.

Jak uvádí Milada Písková, zisky Jánošíka ze zboje nebyly veliké, šlo mj. o sukno pro zhruba 300 mužů, dále zbraně, šperky a malou sumu peněz.³⁶ To tehdy stačilo na odsouzení k trestu smrti. Společně s Jánošíkem byl uvězněn i Tomáš Uhorčík jako Martin Mravec za poskytování pomoci. Oba přátelé byli zatčeni v Klenovci a o několik dnů později postaveni před soud v Liptovském Mikuláši. Tentokrát se jim nepodařilo uniknout tak jako loňského roku na podzim, kdy z Hrachovské pevnosti unikli za pomoci podžupana Pavla Láního a

³³ GOSZCZYŃSKA, J., *Mýtus o Jánošíkovi vo folklóre a slovenskej literatúre 19. storočia*. Bratislava: Jaga 2003, s. 16.

³⁴ KOČIŠ, J., *Neznámy Jánošík*. Martin: Osveta 1986, s. 50.

³⁵ GOSZCZYŃSKA, J., *Mýtus o Jánošíkovi vo folklóre a slovenskej literatúre 19. storočia*. Bratislava: Jaga 2003, s. 17.

³⁶ PÍSKOVÁ, M., *Zbojnícke variácie*. Opava: Slezská univerzita v Opavě 1997, s. 7.

dalších úředníků, které podplatili.³⁷ Tehdy proti nim ovšem nebyly pevné důkazy.

Na Jánošíkovu stopu mohl dráby přivést někdo z Uhorčikovy skupiny, když se nepohodl s kapitány, například Turiak-Huncaga, který věděl o skryté identitě Tomáše Uhorčíka - Martina Mravce³⁸. Liptovská stolice usilovala několik měsíců o Jánošíkovo dopadení. Do Klenovce vyslala velký počet drábů, třicet na jednoho zbojníka.

Soud se konal 16. a 17. března 1713 a Jánošík byl při něm podroben lehkému a těžkému mučení. Jánošík před soudem nejprve odpovídal dobrovolně na dvacet devět otázek liptovské stolice, z nichž zodpověděl šestnáct. Trenčínská stolice mu dala sedmnáct otázek, z nich odpovéděl na všechny.³⁹ Z členů zbojnické družiny jmenoval zejména jen ty, kteří byli už mrtví. Přestože se nepřiznal k účasti na vraždě a obhájce žádal jeho osvobození, protože Jánošík se dobrovolně přiznal, byl mučen a odsouzen k pověšení na hák za levé žebro. Někteří badatelé hovoří o tom, že Jánošík byl vrchnosti nebezpečný proto, že organizoval velké povstání⁴⁰. Před smrtí pronesl údajně větu: *Keď ste si ma upiekli, tak si ma aj zjedzte*. Tomáš Uhorčík, u něhož byla během procesu odhalena pravá totožnost, poskytl u soudu více informací než Jánošík a byl o měsíc později odsouzený k trestu smrti lámáním v kole. Ve výpovědi přiznal, že Jánošík připravoval výzbroj pro větší vojenský oddíl a tím potvrdil domněnku o povstání. Ještě téhož roku byl pro zbojnictví popraven mladší bratr Jánošíka Ján.⁴¹

³⁷ GOSZCZYŃSKA, J., *Mýtus o Jánošíkovi vo folklóre a slovenskej literatúre 19. storočia*. Bratislava: Jaga 2003, s. 17.

³⁸ PÍSKOVÁ, M., *Zbojnícke variácie*. Opava: Slezská univerzita v Opavě 1997, s. 7.

³⁹ MELICHERČÍK, A., *Jánošíkovská tradícia na Slovensku*. Bratislava: Nakladateľstvo SAV 1952, s. 43.

⁴⁰ PÍSKOVÁ, M., *Zbojnícke variácie*. Opava: Slezská univerzita v Opavě 1997, s. 7.

⁴¹ Tamtéž, s. 8.

3. JÁNOŠÍK V LIDOVÉ SLOVESNOSTI

Jánošík se stal hrdinou lidové legendy. Otázkou je, proč zrovna Jánošík, vždyť zbojníků bylo mnoho a Jánošík zbojničil pouhé dva roky. Důvodů, proč se jánošíkovská legenda tak rozšířila, mohlo být více. Jednak to byla pravděpodobně osobnost Jánošíka, který byl zřejmě výjimečný člověk. Okolí mu projevovalo sympatie a obdiv. O jeho udatnosti svědčí např. to, že přežil dva stupně mučení, o jeho bystrosti a pohotovosti soudní výpovědi⁴². Nikoho ze svých druhů neprozradil, snažil se vypovídat chytře. Jánošíkův rod byl také v Terchové a v okolí známý, celé jeho rodiště podporovalo zbojníky.⁴³

Goszczyńska uvádí jako další důvody pro šíření legendy to, že Jánošík zemřel tragicky velmi mladý a to, že se mezi jeho trestnými činy nevyskytují těžké zločiny⁴⁴. Jánošík byl popraven ve dvaceti pěti letech a jeho zbojnické skutky nejsou ničím výjimečné. Snad jen tím, že nespáchal žádný krutý čin. Goszczyńska poukazuje na nepoměr krutého trestu a lehkosti zločinů, možná právě tento rozpor byl příčinou toho, že se Jánošík stal lidovým hrdinou. Část lupu (peníze a šperky) vždy rozdával lidem v Terchové. Tím si získal jejich podporu a v zimě také jídlo a úkryt. Ukrýval se také v horách na salaších, pravděpodobně zdejší obyvatelé také obdarovával.⁴⁵ Odtud se zřejmě vzala legenda, že bohatým bral a chudým dával.

Kočiš tvrdí, že za zrod jánošíkovské legendy mohlo i to, že Jánošík měl připravovat povstání. Tomu napovídají některé otázky, které mu byly při procesu položeny a které měly politický podtext. Mohl být souzen též jako zběh z císařské armády a jeho případ tak mohl být exemplární.⁴⁶

⁴² PÍSKOVÁ, M., *Zbojnické variácie*. Opava: Slezská univerzita v Opavě 1997, s. 10.

⁴³ KOČIŠ, J., *Neznámy Jánošík*. Martin: Osveta 1986, s. 6.

⁴⁴ GOSZCZYŃSKA, J., *Mýtus o Jánošíkovi vo folklóre a slovenskej literatúre 19. storočia*. Bratislava: Jaga 2003, s. 19.

⁴⁵ MELICHERČÍK, A., *Jánošíkovská tradícia na Slovensku*. Bratislava: Nakladateľstvo SAV 1952, s. 52.

⁴⁶ GOSZCZYŃSKA, J., *Mýtus o Jánošíkovi vo folklóre a slovenskej literatúre 19. storočia*. Bratislava: Jaga 2003, s. 20.

Postava zbojníka nebo lupiče postaveného mimo zákon, který bojuje proti bezpráví a obhajuje práva chudých a utlačovaných, se objevuje v celé evropské lidové tradici. V Anglii je to např. Robin Hood nebo Vilém Tell. Jánošík je pojímán jako spravedlivý a ušlechtilý člověk. Nevraždí a neubližuje. Všechny jeho činy mají svůj důvod, smysl, například odplatu za bezpráví. Jánošík trestá zlo, napravuje křivdy, kořist rozdává.

V lidové tvorbě se objevují pohádky, pověsti a písně o Jánošíkovi a jeho činech už v první polovině 18. století. Pověsti o Jánošíkovi se přibližují čarodějné pohádce a hrdina má spíše rysy pohádkového hrdiny. Informace o zbojnicích se prolínaly, mísily a zveličovaly, navíc bylo vyprávění o Jánošíkovi obohaceno řadou nadpřirozených a nepodložených motivů. Tím je například motiv o Jánošíkově studiu. Jánošík měl být podle lidového podání knězem, ale studia nedokončil. Kněz byl symbolem vzdělanosti a Jánošík je v lidové slovesnosti vypořádán jako vzdělaný muž, který rád naslouchá studentům, dá se od nich poučit a bohatě je obdarovává. Často také zkouší studenty z latiny nebo z jiných vědomostí. Jde o motiv vzdělaného zbojníka - gentlemana, se kterým se setkáváme v literatuře a filmech dodnes. Motivem, které pochází z pohádek, je například obdarování Jánošíka vílami. Víly mu darují nadpřirozené schopnosti a předměty, které ho mají ochránit a nadat nadpřirozenou silou (valaška, opasek). Jánošík se tak může postavit mnohonásobné přesile. Objevují se i postavy čarodějnic, čertů a jiných nadpřirozených bytostí (rusalky, vědmy, stařenky, Valibuk) jako Jánošíkových společníků.

Lidové podání si Jánošíka přivlastňuje pojmenováním Janík, Janíček, Janko, což je jméno, které ve slovenském folklóru symbolizuje hochu nebo milence všeobecně.⁴⁷ Jánošík je zobrazován jako odvážný, silný, mužný hrdina, který je chytrý a mazaný. Například na útěku před pronásledovateli se podle jedné pověsti převlékl za ženu. Ovšem objevují se také písně, kde je zboj líčena jako

⁴⁷ GOSZCZYŃSKA, J., *Mýtus o Jánošíkovi vo folklóre a slovenskej literatúre 19. storočia*. Bratislava: Jaga 2003, s. 23.

možnost obživy pro chudého mládence, který chce získat prostředky na zábavu a pití. Goszczyńska a Soňa Burlasová tyto písně chápou jako okrajové relikty středověkých písní, které odsuzují zbojničení a varují před ním.⁴⁸ Např.: *Podme chlapci, podme zbíjať, keď nemáme za čo píjať...*⁴⁹

Lidový folklór vypráví i o místech spjatých s Jánošíkem, např. Jánošíkovy duby, Jánošíkovy poklady, Jánošíkova studna. Některé pověsti se vztahují ke konkrétním místům v slovenských horách.

Motivem odchodu Jánošíka na zboj ze studií je panské bezpráví. Kapitánem zbojnické družiny se Jánošík stává díky své schopnosti a síle, například podle Jiráska přepere zbojníka Hrajnohu a získá po něm místo v čele skupiny. Jindy hází Jánošík se zbojnickým kapitánem o vůdcovství valaškou. Jánošík je tak chytrý, že se vyrovná šlechtickým protivníkům a vždy je přelstí. Jeho protivníci jsou vždy zobrazeni v negativním světle, aby vynikl rozdíl mezi nimi a spravedlivým hrdinou. Důležitý je také motiv lásky, k rodičům, k lidem vůbec a také ke svojí milé. Jánošíkovo polapení je výsledkem zrady nebo náhody.

V pověstech o Jánošíkovi najdeme ustálené pohádkové obraty, jako např. *kde sa vzal, tu sa vzal; fuj, kdesi tu človečina smrdí*.⁵⁰ Objevuje se zde číselná magie jako v pohádkách, nejčastěji trojka, sedmička, devítka a dvanáctka. Např. Jánošík dostává od tří nadpřirozených bytostí tři čarodějně předměty, matka kojí Jánošíka sedm let, čarodějná valaška je uschovaná za sedmero dveřmi, v družině je dvanáct zbojníků.⁵¹ Jánošík je nadpřirozenou silou obdařený od narození, už jako malý chlapec nadzdvihl roh chalupy a vložil tam klobouk chlapce, který mu vzal píšťalu. Nebo nadzvedl vůz plný dřeva z kterého odpadlo kolo. V jiných pověstech je pastýřem ovci.

⁴⁸ GOSZCZYŃSKA, J., *Mýtus o Jánošíkovi vo folklóre a slovenskej literatúre 19. storočia*. Bratislava: Jaga 2003, s. 23.

⁴⁹ HORÁK, J., PLICKA, K. (ed.), *Zbojnícke piesne slovenského ľudu*. Bratislava: SVKL 1965, s. 244.

⁵⁰ GOSZCZYŃSKA, J., *Mýtus o Jánošíkovi vo folklóre a slovenskej literatúre 19. storočia*. Bratislava: Jaga 2003, s. 24.

⁵¹ Tamtéž, s. 24. GAŠPARÍKOVÁ, V., *Povesti o zbojníkoch zo slovenských poľských Tatier*. Bratislava: Veda 1979, s. 46-48.

Hrdina je vystavený zkoušce a za její splnění dostává kouzelné předměty. Jde o zkoušku bolesti nebo dobroty srdce: Jánošíkovi kladou nadpřirozené bytosti na tělo horké uhličky, aby zjistili, zda spí; Jánošík vysvobodí nějaké zvíře (hada) nebo bytost (rusalku). Nejčastějším darem jsou čarodějná košile, valaška a opasek. Jánošík je dostane jako odměnu nebo jako protislužbu za zachovávané tajemství, kdy například předstírá spánek a stává se svědkem čarů lesních bytostí. Hrdina může předměty také získat lstí, například se mu podaří otevřít jeskyni, kde je bytosti schovávají.

Košile dává Jánošíkovi nadlidskou sílu a také ho dělá neviditelným, umožňuje mu se přemístit. Opasek dělá Jánošíka nezranitelným a neporazitelným. Do opasku byla většinou zašitá čarodějná rostlina. Její přetnutí způsobí ztrátu magické moci. Valaška sama bije nepřátele na rozkaz nebo činí Jánošíka neporazitelným. Jánošík se po obdarování předměty stane dobrovolně nebo na rozkaz nadpřirozených bytostí zbojníkem. Jiným důvodem odchodu do hor je podle pověstí pomsta za křivdy pána. Jánošík se stane zbojníkem, aby pomstil otce, kterého drábi zbičují k smrti, nebo aby se pomstil sám za sebe. Např. lidová píseň: *Hej, ja musím byť zbojník, bo krivda veliká,/ nepravost u pánov, pravda u zbojníka. // Hej, pravda u zbojníka, čo zná krivdy s vami,/a keď im niet lieku, márne ich guľami.*⁵²

Jánošíkovo polapení souvisí se ztrátou nebo zničením nadpřirozených věcí, například milenka mu zavře valašku, rozetnou mu čarodějný opasek, nebo mu baba nasype pod nohy hrách, aby spadl a neutekl. Nejčastěji se objevuje motiv zrady jednoho z členů družiny, a to Gajdošíka. Smrt Jánošíka na popravišti není v lidovém podání definitivní a dává naději, že se Jánošík vrátí, aby bojoval za lid. Jánošík je také lidový ochránce a patron a ve venkovských staveních často visívaly jeho podobizny.⁵³

⁵²MELICHERČÍK, A., *Jánošíkovská tradícia na Slovensku*. Bratislava: Nakladateľstvo SAV 1952, s. 71.

⁵³GOSZCZYŃSKA, J., *Mýtus o Jánošíkovi vo folklóre a slovenskej literatúre 19. storočia*. Bratislava: Jaga 2003, s. 21.

4. JÁNOŠÍK V LITERATUŘE

4.1. Slovenská literatura

4.1.1 Básnické skladby

Do umělé literatury na Slovensku proniká jánošíkovská tematika v 18. a 19. století. Prvními díly o Jánošíkovi jsou jarmareční písně, tedy literatura pololidová, která stojí mezi tvorbou lidovou a umělou. Roku 1809 publikoval *Bohuslav Tablic* zbojnické jarmareční písně, kde se nachází píseň *Jánošík - liptovský lúpežník*.⁵⁴ Tablic vycházel z několika starších zdrojů. Vědecky se problematikou jarmarečních písní o Jánošíkovi zabýval Jan Vilikovský, který rozpoznal až tři verze *Piesne o Jánošíkovi - zbojníkovi*.⁵⁵ Tyto písně nesou řadu prvků převzatých z lidové tvorby. Úvod oslovuje posluchače (*Poslyšte zpívání, bratrové, sestřičky*), v písni je použita přímá řeč a dialog, skladba je lyricko-epická s dramatickými rysy. Jde o zpravodajsko-historickou píseň. Skladba má nacionalistické prvky, je laděná protiněmecky, zdůrazňuje se v ní, že Jánošíka lapali Němci. Objevuje se zde motiv sypání hrachu při chytání Jánošíka nebo motiv zrady nejbližším přítelem. Zbojnický život je idealizován.⁵⁶

V době počínajícího národního obrození se objevují specificky slovenské náměty, mezi ně patří i ten jánošíkovský. Jako jeden z prvních ho zpracoval *Pavol Jozef Šafárik* ve své sbírce *Tatranská Múza s lyrou slovanskou* z roku 1814.⁵⁷ Zde uveřejnil dvě básně s jánošíkovskou tematikou - *Slavení slovanských pacholků* a *Poslední noc*. První báseň je oslavou svobodného života zbojníků. Druhá báseň je zaměřená na Jánošíkův konec. Jánošík je u své milé, která má zlou předtuchu. Jánošíka lapí a jeho milá umírá. Jánošík v Šafárikově podání nemá žádnou nadpřirozenou moc ani kouzelné atributy. Je

⁵⁴ TABLIC, B., *Slovenskí veršovci II*. Vracov 1809.

⁵⁵ PÍSKOVÁ, M., *Zbojnícke variácie*. Opava: Slezská univerzita v Opavě 1997, s. 16.

⁵⁶ Tamtéž, s. 16.

⁵⁷ ŠAFÁRIK, P. J., *Tatranská múza s lyrou slovanskou*. Levoča: Jozef Mayer 1814.

udatným zbojníkem, který bohatým bere a chudým dává. Je bezstarostný, lehkomyšlný, užívá si života. Šafárik akcentuje zbojnickou volnost. „*Pracovat neznali, v potřebě brali,/ cokoli popadli, bezpečně vzali;/ hophophop! Skákali, zpívali zas, jedli a pili, i pominul čas.*“ Jánošík je „*pýcha Slovanstva*“, Šafárik ho pojímá jako slovanského hrdinu. Jeho činy nebudou ani po jeho smrti zapomenuty: „*Sláva a chvála a vaše moc v světě,/ bude se zelenat v milostném květi,/ pokud jen Slovanů trvati svět/ bude, a spanilý stkvíti se květ.*“

V roce 1836 vydává Karol Kuzmány idylický epos *Běla*.⁵⁸ Je zde okrajová zmínka o zbojnicích a Jánošíkovi, na kterého vzpomíná jeden pastýř. Kuzmány pracoval s folklórními motivy, Jánošík je obdařený nadpřirozenou silou a čarodějnými atributy, bohatým bere a chudým dává. Kuzmány v připojených poznámkách podrobně o zbojníkovi informuje čtenáře.

Ján Kollár v rozšířené sbírce *Slávy dcera* (1832)⁵⁹ pojednává též o Jánošíkovi a zbojnicích (sonety 572 a 573). *Slávy dcera* se s nimi setkává na ulicích pekla. Z toho je patrné, že Kollár měl oproti současníkům ke zbojnictví jiný vztah. Jánošík patří mezi zločince, které Kollár odsuzuje. Nemá nic společného s odvážným a svobodným hrdinou. Musí neustále tancovat do rytmu dudácké hudby, což působí směšně. Goszcyńska spatřuje důvod Kollárova ztvárnění zbojníků v jeho nábožnosti. Vše, co překračovalo rámeček křesťanského konání, bylo pro něj zavrženíhodné. Vzpouza proti vrchnosti byla přestupkem proti křesťanské morálce. Kollár postavu Jánošíka demytologizuje a z lidové slovesnosti akcentuje právě tu část, která ve zbojnicích vidí lehkomyšlné ničemníky, kteří mají ke svým činům nízké pohnutky.⁶⁰

V období romantismu (30. a 40. léta 19. století) se jánošíkovský mýtus objevuje v literatuře hojně. Většina literátů z generace štúrovců příběh Jánošíka zpracovala. Autoři štúrovské generace se obracejí k folklóru - jejich básně mají často zbojnické motivy. Zbojník a jeho život se staly paralelou svobody. Stejně jako nespoutaná příroda, hory,

⁵⁸ KUZMÁNY, K., *Běla*. Hronka 1863.

⁵⁹ KOLLÁR, J., *Slávy dcera*. Pešť: Trattner a Károly 1832.

⁶⁰ GOSZCZYŃSKA, J., *Mýtus o Jánošíkovi vo folklóre a slovenskej literatúre 19. storočia*. Bratislava: Jaga 2003, s. 61.

lesy, řeky. Jánošík se stává bojovníkem za práva utlačovaného národa a symbolem národně obrozeneckých snah. Ve druhé polovině 40. let v souvislosti s revolučním rokem 1848 toto snažení nabylo reálné možnosti uskutečnění, Jánošíkova revolta byla o to aktuálnější.

V Jánošíkově životopisu se objevují prvky, které souzní s romantickými představami o hrdinovi. Jánošík se vzbouří proti společnosti, tragicky umírá mladý a žije svobodný život. Tímto inspirované vznikají básně Samo Chalupky, Jána Botty, Janka Kráľa, Štefana M. Daxnera, Jonáše Záborského, Jakuba Grajchmana, Janka Čajaka, Viliama Paulínyho-Tótha a dalších.

Samo Chalupka v roce 1846 uveřejnil časopisecky báseň *Jánošíkova naumka*, kterou zařadil později do sbírky *Spevy* pod názvem *Likavský väzeň*⁶¹. Báseň se vztahuje k epizodě z Jánošíkova věznění v Likavě. Jánošík přemýšlí o svém životě, hodnotí svoje činy. Věří v dosažení národních cílů: „*Dá Boh, lepšie dni nám svitnú v našej vlasti.*“ Jinou básní Sama Chalupky je báseň *Junák*⁶² s tématem osiřelé družiny mrtvého Jánošíka. Zbojnictví se Samo Chalupka věnuje též v básni *Kráľohol'ská*⁶³: „*Nad Kráľovou hoľou/ Čierne mraky stály./ Ten milý národ/ v ťažkom nám je žiali.// V tom našom národe,/ Zle to tam, nedobre:/ Krivda za stól sadla,/ Pravda u dvier žobre. A ďále: „Do zbroje! Kto si syn/ Svojho rodu hodný,/ Alebože mi zahyň,/ Abo buď svobodný.*“

V letech 1844-1847 vznikaly *Výlomky z Jánošíka Janka Kráľa*⁶⁴. Obsahují tři samostatné básně a zbojník zde představuje hrdinu, který není spokojený se stavem společnosti a bojuje proti ní. V básni *Zbojníkova balada* čteme: „*Povedal som, čo som mal. Už nemám nič s vami./ Deste sa pred mojimi, vy biedni, strelami./ Deste sa vy a traste, bo triasť sa musíte,/ už nad vami hrom hučí, blednite a*

⁶¹ CHALUPKA, S., *Spevy Sama Chalúpyky*. Banská Bystrica: Eug. Krčméry 1868. Báseň byla poprvé vydaná v druhém čísle časopisu *Orol tatránsky* z roku 1846.

⁶² Tamtéž. Poprvé byl publikován roku 1860 v *Sokole*.

⁶³ Tamtéž.

⁶⁴ Básně se našly v Kráľově pozůstalosti, jako *Výlomky z Jánošíka* je nazvala kritika. GOSZCZYŃSKA, J., *Mýtus o Jánošíkovi vo folklóre a slovenskej literatúre 19. storočia*. Bratislava: Jaga 2003, s. 79.

*mríte!*⁶⁵ Král sbíral o Jánošíkovi materiál, zřejmě zamýšlel napsat větší práci, která by toto téma zpracovala a možná ji i vytvořil a posléze zničil.⁶⁶

Viliam Paulíny-Tóth je autorem baladické skladby *Jánošík s milou*.⁶⁷ Paulínyho-Tótha ovlivnila poezie Karla Hynka Máchy a Adama Mickiewicze. Námětem básně je loučení Jánošíka s milou. V dialogu se jí Jánošík snaží přesvědčit, aby se vrátila k rodině, ona odmítá, chce žít svobodně a v sepětí s přírodou. Jánošík má předtuchu konce. Je zde postavou, která vyznává svobodný život v horách a kopcích a také dobrodinec chudých.

Zatímco do roku 1848 nebylo umělecké ztvárnění jánošíkovského tématu jednotné, po roce 1848 se stal Jánošík symbolem národní idey svobody a boje proti útlaku. Objevují se mesianistické postoje. Zejména pak u Jána Botty a Michala M. Hodži. *Bottova Smrt Jánošíkova* vyšla za jeho života dvakrát (1862, 1880), *Hodžova Matora* zůstala v rukopisu.

Jde o rozsáhlou lyrickoepickou skladbu se silným mesianistickým zaměřením. Hlavní myšlenkou *Matory* je idea svobody, národa i lidstva. Jánošík je zobrazen jako Mesiáš, který má za úkol vykoupení národa. *Matora* je Hodžův neologizmus a znamená „potomek matky“ - je jím Juraj Jánošík. Příběh je plný v souvislosti s Jánošíkem často opakovaných motivů: Jánošík je student v jezuitském klášteře, je nadán neobyčejnou silou, má typický vzhled (opasek a valaška) apod. Ovšem Jánošík páchá ve jménu práva krvavou pomstu, Jánošík je „zbojníkem zločinu“ a svou duši upsal ďáblu. Stojí na okraji společnosti, bojuje proti ní jako romantický hrdina. Má pocit osamocení a křivdy a vzdoruje Bohu, protože dovolil porobu slovenského národa. Jánošík je přesvědčen o své vykupitelské úloze.

⁶⁵ PÍSKOVÁ, M., *Zbojnícke variácie*. Opava: Slezská univerzita v Opavě 1997, s. 22.

⁶⁶ GOSZCZYŃSKA, J., *Mýtus o Jánošíkovi vo folklóre a slovenskej literatúre 19. storočia*. Bratislava: Jaga 2003, s. 79.

⁶⁷ Báseň byla uveřejněna v *Černokňazníku* v roce 1861, napsaná byla pravděpodobně roku 1847. GOSZCZYŃSKA, J., *Mýtus o Jánošíkovi vo folklóre a slovenskej literatúre 19. storočia*. Bratislava: Jaga 2003, s. 87.

Matora vnáší do slovenskej literatúry obohacenie romantického mýtu o Jánošíkovi, ovšem do širšieho literárneho povedomia nevstúpila.⁶⁸

Samo Bohdan Hroboň je autorom básne *Jánošík*.⁶⁹ Jeho verše se inspirujú ľudovou poeziou, také zde se objevují prvky mesianismu. Jánošíkovi leží na bedrech osudy národa a sveta. Autor kritizuje súčasné pomery, lidé podle něj nejsou hodní odkazu Jánošíka⁷⁰.

Ján Botto se zabýval Jánošíkovskou tematikou viackrát. Z roku 1846 pochází *Pieseň Jánošíkova*,⁷¹ ktorá byla inspirovaná Chalupkovými básňami a jarmarečnými písniami. Vrcholnou Bottovou básňou je *Smrť Jánošíkova*.⁷² Vznikla v letech 1848-1858. Ján Botto nazýva svoju báseň romanciou - Jánošíkova smrť není v jeho pojetí tragédiou, ale osvobozením. Hrdina smrti získava neomezenou svobodu. Jako vrchol své básne Botto zvolil poslednú chvíľu a smrť Jánošíka.

Autor začíná báseň oslavou svobodného života zbojníkov, prirovnáva je k sokolom. „*Horí, ohník, horí, na Kráľovej holi,/ ktože ho navatril? Dvanásti sokoli./ Dvanásti sokoli, sokolovia bieli,/ akých ľudské oči viacej nevideli./ Dvanásti sokoli, sokolovia Taiter,/ ako by ich bola mala jedna mater./ Jedna mater mala, v mlieku kúpavala,/ zlatým povojníčkom bola povídala./ To sa, chlapci, to sa, jak dubce na stráni,/ košieľka zelená, klobúk vybijaný,/ palošík, pištole, valaška brúsená./ To sa, chlapci, to sa, moja potešenia!*“ Ovšem jejich osudem je šibeniце: „*On s sebou nesie deti sokolie/ nesie, nesie - ku šibeni.*“

Jánošík je hrdina podle lidové představivosti, obdařený čarodějnými předměty, je udatný silák. Zbojníctví je v Bottově pojetí správná věc, Jánošík stojí na straně lidu. Básník pracuje s kontrastem, např. v druhém zpěvu Jánošík bojuje s dráby - oproti tomu jiný je Jánošík lapený, nebo jiný příklad je vyobrazení panstva bez citu a oproti tomu stojí Jánošíkova láska k milé.

⁶⁸ GOSZCZYŃSKA, J., *Mýtus o Jánošíkovi vo folklóre a slovenskej literatúre 19. storočia*. Bratislava: Jaga 2003, s. 92-108.

⁶⁹ Poprvé publikovaná ve *Sborníku Matice slovenskej III*, 1925.

⁷⁰ GOSZCZYŃSKA, J., *Mýtus o Jánošíkovi vo folklóre a slovenskej literatúre 19. storočia*. Bratislava: Jaga 2003, s. 109-111.

⁷¹ BOTTO, J., *Pieseň Jánošíkova, Slovenské pohľady III*, 1893.

⁷² Poprvé byla publikovaná v roce 1862 v almanachu *Lipa II*.

Ve čtvrté a páté části skladby sní Jánošík ve vězení o svobodě a volnosti. Jánošík hodnotí svůj život a své činy, běduje nad ztrátou svobody: „*Sloboda, sloboda, slobodienka moja,/ pre teba mne páni šibenice stroja!*“ V Jánošíkově vězeňském monologu zazní hodnocení morálních postojů - jednak vlastních, ale také těch, kteří ho odsoudili k smrti. Jánošík přijímá rozsudek, ale současně obviňuje ty, kteří ho odsoudili, morální právo je na jeho straně. „*Zomrieť! Tak výrok, - dobre, ja chodil po zboji;/ ale kto viacej zbíjal, ja, či kati moji?!/ Ja chodil po zboji, po tom širom poli,/ aby som zabudol o ťažkej nevôli,/ ja chodil po zboji poľanou bezdrahou,/ aby som sa naučil pravde pyšných vrahov;/ ja chodil po zboji, za slobodou zlatou,/ aby som rozrážel putá svojích bratov.*“ Bojoval za svobodu, proti feudálnímu útlaku a zároveň za národ. Boj je ovšem odsouzen k nezdaru: „*Zvonia na deň - mne na noc. Oj, srdce, nežiali:/ my skoro spať musíme, bo sme skoro vstali!*“

Konec básně předpovídá lepší budoucnost národa: „*Svet zlý padne na kolená/ a národ môj vstane hore!*“ Jánu Bottovi vyčítali současníci, že si vybral z Jánošíkova hrdinského života jeho smrt, ale Botto ji nepojímá tragicky, Jánošíka po smrti čeká nekonečná svoboda: „*A on ide k šibenici při srdca tichosti/ bo mu duša hovorí: to oltár voľnosti.*“ Jánošíkův osud je paralelou deziluze vlastenců po roce 1848 - svou básní dodává Botto národu víru ve svobodu.

V období realismu převažuje prozaické zpracování jánošíkovské látky, ovšem najdeme i básně. Například prvotinu Pavla Országha *Hviezdoslava Básnické prviesenky Jozefa Zbranského*,⁷³ ve které je obsažena báseň *Lapačka*. Je zde rozveden motiv chycení zbojníka na základě zrady, ztráta svobody. Podobně je laděná báseň *Lapený orol* z roku 1871. Hviezdoslav se k postavě Jánošíka vrátil v romanci *Jánošíkova stúpaj*,⁷⁴ která má humorný nadhled a tím se vymyká ztvárňování jánošíkovské tematiky. V úvodě se opět setkáme s oslavou zbojnictví: „*Hoj! Boli vám to chlapani, ti chlapani hôrni,/ za pasy, vo*

⁷³ HVIEZDOSLAV, P. O., *Básnické prviesenky Jozefa Zbranského*. Skalice: Joz. Škarniel 1868.

⁷⁴ HVIEZDOSLAV, P. O., *Kratšia epika*. Bratislava: SVKL 1956.

výskok, do každej roboty,/ odvážni, nezdolní, nepokorní./ Hoj - hej!
Boli to na podiv zurvalci,/ nie kýs len ozembuch, zajko tam
chriaštel.../ Navzdory zemanom, boháčom - bachráčom/ v trest, bisťu! -
Bez všetkej bázne, bič, obuch, karabín pre trúdov životy:/ navždy ich
pamätal zámok či kaštieľ:/ pritom i v najmenšom, ledačom/ kamarát
rad - radom, železnej kázne:/ chudobe - porobe - nevine naproti/
zlatého srdca vždy - k okrutu na palci - kedy - a kdekoľvek, v nešťastí,
v neresti,/ pomocní, láskavi vlastnej až do psoty:/ pre seba doprosta -
nedbalci...“

Štefan Krčméry je autorem básně *Jánošíkova skala* a básně *Jánošíkovská*.⁷⁵ V první se inspiroval stejnou pověstí jako Hviezdoslav - totiž tím, že na skále zůstala Jánošíkova stopa, otisk. Jánošíkovská vznikala v době vzniku Československé republiky a Krčméry oslavuje tento krok jako naplnění jánošíkovského odkazu - svobody národa. *Martin Rázus* ve své *Zbojnícke*⁷⁶ však novou republiku kritizuje a dovolává se právě Jánošíkova odkazu. „*Hoj, Juro, Juríčko,/ čo sa tu natára./ Falše, lži na stohy,/ a rod tvoj úbohy/nevie byť pánom ni/ vlastného chotára!*“ A končí: „*Hej, Juro Jánošík, svet rovnať ideme !*“

Za druhé světové války se k jánošíkovskému odkazu obraceli ti, kteří v něm viděli symbol svobody proti fašismu. Byli to například partyzáni a povstalci proti režimu. Partyzánské oddíly se nazývaly dokonce jako jánošíkovské družiny. Ve čtyřicátých letech vycházel ilegálně časopis *Jánošík*, kde bylo uveřejněno též několik básní o Jánošíkovi, vznikala lidová tvorba inspirovaná jánošíkovským bojem za svobodu. V Banské Bystrici vysílal rozhlas ve čtyřicátých letech dvě „jánošíkovská pásma“.⁷⁷

Po roce 1945 nebylo jánošíkovské téma již tak aktuální. Vzniklo několik zpracování pro mládež, jedním z nich je básnická skladba *Margity Figuli Balada o Jurovi Jánošíkovi* z roku 1980.⁷⁸ Autorka vzpomíná v předmluvě na zážitky z dětství, kdy se setkala s postavou

⁷⁵ KRČMÉRY, Š., *Výber z diela I*. Bratislava: SVKL 1953.

⁷⁶ RÁZUS, M., *Nad mohylou sveta*. Bratislava: SVKL 1965.

⁷⁷ PÍSKOVÁ, M., *Zbojnícke variácie*. Opava: Slezská univerzita v Opavě 1997, s. 32-33.

⁷⁸ FIGULI, M., *Balada o Jurovi Jánošíkovi*. Bratislava: Mladé letá 1980.

Jánošíka ve vyprávění. Báseň má deset částí a Figuli vychází z historických pramenů, ale některé motivy jsou výsledkem básnické invence (Jánošík např. otce vysvobodí z vězení). Figuli seznamuje čtenáře s Jánošíkovým životem a s lidovou legendou, jejím cílem je ale také zlepšit mravní hodnoty společnosti. „*Šlachetnosť v človeku/ na mohutnú riekou/ postupne sa zmení/ a vek vytúžený/ konečne nastane.*“

4.1.2 Prozaická díla

V dobách národního obrození a romantismu se rozvíjelo jánošíkovské téma spíše v poezii. Ovšem prozaické zpracování se objevuje také. Na pokračování v časopise Slovenské rozhľady vycházel v roce 1910 román *Pavla Beblavého Jánošík*.⁷⁹ Jánošík studuje v Trnavě bohosloví a na zboj odchází, protože mu páni zabili rodiče. Jánošík se ovšem nechce mstít - je silně věřící. Jeho obrat ke zbojnickví je projevem vůle osudu. V rovině osobní není Jánošík vyobrazen ideálně, má na příklad slabost pro ženy. Román je spíše sentimentální a nevychází z historických fakt, zcela také chybí téma Jánošíkova boje za svobodu a lepší budoucnost společnosti.

Dvoudílný je román *Gustáva Maršalla-Petrovského Jánošík*,⁸⁰ který vyšel v roce 1894 ve Spojených státech (u nás až v roce 1966). Jánošík je v něm vychováván v jeskyni v horách mnichem Medvědem, jehož pravá totožnost je pán Ján Lonovský. Jánošík je udatný a silný, bojuje proti Rákoczi v císařském vojsku. Je také oddaný křesťan - dokonce vstoupí do kláštera, když zjistí, že mu usilují o život. Poté se přidává ke zbojníkům (na radu své milé). Kapitánem zbojnické družiny se stává, když přemůže zbojníky, kteří mu obsadili jeho skrýš. Poté se opět dostane k císařskému vojsku a boji proti Rákoczi, ovšem za

⁷⁹ BEBLAVÝ, P., *Jánošík*. Bratislava: Fr. Jurák 1949.

⁸⁰ MARŠALL-PETROVSKÝ, G., *Jánošík - kapitán horských chlapcov, jeho búrlivý život a desná smrť*. Bratislava: Tatran 1966.

svou zbojnickou minulost je popraven. Román je velmi dobrodružný, historicky není podložený, ale je vlastenecky zaměřen a připomíná knížky lidového čtení, které se ve slovenské literatuře objevují v polovině 19. století. Tato tendence, zobrazovat Jánošíka v dobrodružném románu, historicky nepřesném, trvá až do 20. století.

Ve třicátých letech píše *Ján Hrušovský* román *Jánošík*.⁸¹ Také zdůrazňuje dobrodružnou stránku příběhu, jako podklad využívá hlavně lidové podání. Jánošík je dobrodružným hrdinou, výrazná je milostná linie příběhu. Román jako celek je laděný sentimentálně. V letech 1935-1937 vzniká próza *Jánošíkovci Jána Poničana*, ovšem knižně vyšla až v sedmdesátých letech.⁸² Jde o dosti tendenční podání tématu, Poničan Jánošíka přenesl do současnosti, aby tak zdůraznil své politické názory a sociální aspekt věci. Jánošíkovskou legendu chápal jako inspiraci pro současnost.

Za druhé světové války vychází časopisecky próza *J. Bobroveckého Jánošíkova ofera*.⁸³ Autor pracuje s historicky podloženými fakty i s lidovými prvky. Jánošík je zde vřelým křesťanem, který bude spasen. Legendami se inspiroval Bobroveckého současník *Štefan Gráf* v románu *Jur Jánošiak*.⁸⁴ Jánošík studuje na kněze, ale stane se kuruckým vojákem a posléze zbojníkem. Milostnou linií románu představuje láska k Hance, ovšem Jánošík miluje také šlechtičnu Adelu, která mu pomáhá a se kterou má i syna. Je zde zobrazena celá zbojnická družina včetně Uhorčíka, Adamčíka i Ilčíka. Jánošík je zbojník spravedlivý a bojuje za lepší svět, trestá nepravosti a zvláště pány. Román lze označit opět jako převážně dobrodružný.

Po roce 1945 vznikají další prózy o Jánošíkovi, často jsou určeny dětem. Cílem je vychovávat je k vlastenectví a k mravním hodnotám. Jedním z těchto děl je *Junácka pasovačka* od *Márie Rázusové-Martákové*.⁸⁵ Autorka se jánošíkovskému tématu věnovala i nadále,

⁸¹ HRUŠOVSKÝ, J., *Jánošík*. Praha: L. Mazáč 1934.

⁸² PONIČAN, J., *Jánošíkovi*. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1973.

⁸³ BOBROVECKÝ, J., *Jánošíkova ofera*, *Slovenská pravda* 8, 1943.

⁸⁴ GRÁF, Š., *Jur Jánošiak*. Turčanský svätý Martin: Matica slovenská 1944.

⁸⁵ RÁZUSOVÁ-MARTÁKOVÁ, M., *Junácka pasovačka*. Bratislava: Mladé letá 1962.

například v *Rozprávkach o Jánošíkovi*⁸⁶, které neustále doplňovala a rozšiřovala. Elena Chmelová v 50. letech sepsala knihy *Zapískal Jánošík*⁸⁷ a *Zbojnickým krajem*.⁸⁸ Inspirovala se důkladnou znalostí prostředí jánošíkovské historie v okolí Terchové. Z lidové slovesnosti vychází Anton Habovštiak v knize *Jánošíkova studnička*.⁸⁹

Vlastimil Milota pracoval s ověřenými historickými daty. Jeho kniha *Já musím být zbojník*⁹⁰ je rekonstrukcí Jánošíkova příběhu na základě soudních akt. Zcela jinak postupoval Milan Ferko v románu *Jánošík*.⁹¹ Jeho dílo je rozsáhlou historickou freskou s velmi dobrodružným dějem a mnoha epizodami. Částečně vychází Ferko z historie, například Jánošíka zobrazuje jako vojáka Rákocziho vojska, ale objevuje se zde i řada milostných zápletek a intrik. Ferko zamýšlel napsat velký společenský román, vystupuje zde řada vedlejších postav. Ferko zobrazuje svět šlechty i poddaných, tehdejší život v celé šíři, román je velkou syntézou. Ovšem původní příběh o Jánošíkovi se zde trochu ztrácí.

4.1.3 Drama

Jánošíkovská tematika ve formě dramatu zpracovávána hojně. Nejprve se objevila v lidovém, zejména loutkovém divadle. Nejstarší loutkohry vznikaly v 19. století, ale tradice přetrvala až dodnes. Hry akcentují dobrodružnou složku vyprávění a mravní ponaučení. Byly určené dětem i dospělým, dnešní loutkové divadlo vzniká hlavně pro

⁸⁶ RÁZUSOVÁ-MARTÁKOVÁ, M., *Rozprávky o Jánošíkovi*. Bratislava: SNDK 1955.

⁸⁷ CHMELOVÁ, E., *Zapískal Jánošík*. Bratislava: SNDK 1955.

⁸⁸ CHMELOVÁ, E., *Zbojnickým krajem*. Praha: SNDK 1960.

⁸⁹ HABOVŠTIÁK, A., *Jánošíkova studnička*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo 1980.

⁹⁰ MILOTA, V., *Ja musím byť zbojník*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry 1964.

⁹¹ FERKO, M., *Jánošík*. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1987.

děti. Moderní loutkovou hru *Košela pre Jánošíka* sepsala například I. Peřinová.⁹²

Zbojnictvím se inspirovalo několik dramatických textů již v 19. století, například hra *Štefana Petruša Raynoha, zbojnícky hajtman, aneb Začátkové černo-hrončánských handľou*,⁹³ nebo veselohra *Jána Chalupky Kocúrko* z roku 1830, kde se zbojníci objevují v druhém dějství. Jednou zazní Jánošíkovo jméno z úst studenta, podruhé ve zbojnické písni, kterou studenti zpívají. Jánošík ve hře přímo nevystupuje.

Drama o Jánošíkovi sepsal *Eduard Horislav Škultéty*. Jeho hra *Jánošík, činohra ve třech jednáních* byla nalezena v rukopisu uloženém v archivu Matice slovenské až v polovině 20. století.⁹⁴ Jánošík nemá ve Škultétyho pojetí kouzelnou moc, ale oplývá mnoha dobrými vlastnostmi - je pracovitý, chytrý, hodný a hájí práva poddaných. Je kuruckým vojákem, ale býval studentem bohosloví v Kežmarku. Impuls k odchodu do hor pochází od něho. Přemluví své druhy z vojska, aby se společně stali zbojníky. Zápornou postavou je ve hře Jánošíkův bratr Matej, který zbojníky udá, a tak je Jánošík chycen u své milé. Vzdá se, protože nechce bojovat s vlastním bratrem. Jánošík je ve hře vypořádán jako dobrý syn a milující druh, který bojuje za lepší společnost.⁹⁵

Také ve druhé polovině 19. století vzniká několik jánošíkovských her. Dobrodružnost Jánošíkova osudu akcentuje hra *Miško Vrby Skačanského Jánošík*.⁹⁶ Jánošíka zasazuje do šlechtického prostředí, sám Jánošík je synem zemana, stejně jako jeho druhové. Romantické je

⁹² KOVÁČ, M. A., Postavy zbojníkův v slovenských a českých bábkových divadelních hrách, *Slovenský národopis* 36, 1988, č. 3-4.

⁹³ PÍSKOVÁ, M., *Zbojnícke variácie*. Opava: Slezská univerzita v Opavě 1997, s. 42.

⁹⁴ GOSZCZYŃSKA, J., *Mýtus o Jánošíkovi vo folklóre a slovenskej literatúre 19. storočia*. Bratislava: Juga 2003, s. 63. Dílo má 31 stran a v roce 1842.

⁹⁵ PÍSKOVÁ, M., *Zbojnícke variácie*. Opava: Slezská univerzita v Opavě 1997, s. 43.

⁹⁶ SKAČANSKÝ, M. V., *Jánošík*. Praha 1880.

drama *Jonáše Záborského Jánošíkova večera*.⁹⁷ V rukopisu zůstala hra realisty *Jozefa Gregora Tajovského*.⁹⁸

Dlouho po svém vzniku bylo uveřejněno drama Samuela Ormise-Zdychavského. Bylo napsáno v roce 1847, ale vydáno až v roce 1919 v Praze.⁹⁹ Z pěti dějství se zachovala dvě. V prvním je představen Jánošík jako lenoch a pohádkový Popelvár,¹⁰⁰ který se postupně stává zbojníkem; ve druhém dějství se Jánošíkova družina setkává se studentem, je zde motiv kázání zbojníkům. Jánošík žije dvojí život, před rodiči předstírá nečinnost, ale když odejdou, stává se zbojníkem. Okrade vlastního otce (tento motiv se objevuje v lidovém podání) a odchází natrvalo do hor. Zdychavský ve svém Jánošíkovi akcentuje rysy romantického hrdiny, který bojuje za svobodu a žije v souladu s přírodou, obhajuje práva Slováků a má revoluční myšlenky.¹⁰¹

Ve dvacátém století se stala velmi populární v Čechách i na Slovensku hra *Jiřího Mahena Jánošík*. Do slovenštiny ji přeložil Martin Rázus. Tato hra se uváděla na různých jevištích až do 60. let minulého století.

Za druhé světové války bylo téma zbojnictví a osudů Jánošíka velmi aktuální. Akcentován byl boj za svobodu proti útlaku, historická složka příběhu ustoupila do pozadí. *Mária Rázusová-Martáková* společně se svým manželem *Jánem Martákem* napsali hru *Jánošík*.¹⁰² Premiéra se konala v roce 1941. Hra má pět dějství a je veršovaná. Jánošíka zde zrazuje Gajdošík. Jánošík bojuje za spravedlnost, ale uvědomuje si, že na to, aby změnil svět, jeden člověk nestačí. Hra vybízela ke spolupráci a hromadnému odporu proti bezpráví. „*A zo svojich poddaných drete pásy rudé,/ aby si nespievali o zbojníkoch*

⁹⁷ ZÁBORSKÝ, J., *Jánošíkova večera*, 1870. In: ZÁBORSKÝ, J., *Dielo II*. Bratislava: Tatran 1989.

⁹⁸ PÍSKOVÁ, M., *Zbojnícke variácie*. Opava: Slezská univerzita v Opavě 1997, s. 44.

⁹⁹ ZDYCHAVSKÝ, S. O., *Jánošík*. Padov: Přemysl Plaček 1919.

¹⁰⁰ MELICHERČÍK, A., *Jánošíkovská tradícia na Slovensku*. Bratislava: Nakladateľstvo SAV 1952, s. 64-67. Popelvár je pohádkovou postavou, v lidové tradici má Jánošík často její znaky. Jde o lenocha a vysmívaného jedince, zápecníka, který ovšem nakonec koná hrdinské skutky.

¹⁰¹ GOSZCZYŃSKA, J., *Mýtus o Jánošíkovi vo folklóre a slovenskej literatúre 19. storočia*. Bratislava: Jaga 2003, s. 91.

¹⁰² RÁZUSOVÁ-MARTÁKOVÁ, M., *Jánošík*. Turčianský svätý Martin: Matica slovenská 1943.

smelých,/ spievať si predsa budú.../ No ta, volajte ich!/ Viem, že ich máte vonku! Len čo vstúpili ste,/ hneď som vedel. - Jánošík postrachom je iste/ i keď už je v kleci, čo? A dlho ním bude/ i po smrti svojej i pri poslednom súde...“

Téhož roku vyšlo tiskem drama o čtyřech dějstvích *Jána Poničana Jánošík*.¹⁰³ Jánošík je opět studentem teologie, ale i v semináři se setkává s nespravedlností, kvůli selskému původu není rovnocenný se syny zemanů. S jedním z nich se dostane do konfliktu a před dráby utíká do hor. Chce napravovat křivdy a bezpráví, ovšem bez násilí. Je zde motiv nespravedlivé otcovy smrti. Hra byla paralelou s fašistickou skutečností, vybízí k odporu. Lidé strhnou při popravě Jánošíka šibenici a zbojníci plánují druhovo osvobození. Jánošík si ještě před smrtí zatancuje (v lidovém podání se objevuje motiv Jánošíkova furiantství pod šibenicí často - například si zapaluje fajfku).

V sedmdesátých letech vznikly hry *Štefana Králika Vojenský kabát Jura Jánošíka*¹⁰⁴ a *Rebel*.¹⁰⁵ Jánošík je v první z nich vojákem císařské armády a je třikrát postřelen, proto si může ponechat svůj vojenský kabát i po odchodu z vojska. Společně s ním slouží ve vojsku i jeho budoucí zbojničtí druhové. Jánošíkovi věští budoucnost cikánka. Zbojníkem se Jánošík stává shodou okolností, původně se mu do hor vůbec nechce. Podmínkou je, že nebude vraždit a že vše, co zbojem získá, rozdá chudým. Impulsem je ztráta iluzí, které měl, když vstupoval do vojska. Chce odejít do hor bojovat proti nespravedlnosti. Králikova hra je výrazem zklamání po roce 1968, najdeme zde několik narážek na současnost. Např. když se někteří účastníci Rákocziho povstání zříkají této minulosti: „*Boli sme pomýlení a zvedení. Naleteli sme Rákoczimu. Chytili nás frázy o slobode.*“ Štefan Králik téma ještě rozšiřoval a v roce 1975 vyšla o Jánošíkovi celá trilogie pod názvem *Rebel*.

¹⁰³ PONIČAN, J., *Jánošík*. Liptovský Mikuláš: Tranoscius 1941.

¹⁰⁴ KRÁLIK, Š., *Vojenský kabát Jura Jánošíka*. Bratislava: LITA 1970.

¹⁰⁵ KRÁLIK, Š., *Rebel*. Bratislava: LITA 1973.

V roce 1979 byla uvedena v Košicích satiricky zaměřená hra *Lubomíra Feldeka Jánošík podľa Vivaldiho*.¹⁰⁶ Dostala se i na česká jeviště, kde zaujala svým humorem. Hra byla inspirována historickými daty o Jánošíkovi. Objevují se zde ovšem i postavy Karla VI. nebo malé Marie Terezie, tedy v Jánošíkově příběhu výsledek autorovy fantazie. Do popředí vystupuje Uhorčikova žena Katarínka, která organizuje zbojnické akce a družinu horních chlapců řídí, a Uhorčík. Historické pozadí hry dotváří zmínky o dobových postavách a skutečnostech (pragmatická sankce; slavná je scéna, ve které Marie Terezie hraje na klavír skladby Vivaldiho). Autor využívá lidovou slovesnost (zbojníci zpívají lidové písně), v promluvách postav se objevují také veršované úryvky, které mají zdůraznit sepětí s lidovým původem legendy.

Podobné humoristické ladění má hra *Jáánošík Stanislava Štepyky*. Autor ji uvedl v roce 1970 na scéně Radošinského naivního divadla. Stanislav Štepyka kritizuje současnou společnost a vlastenčení, představy o hrdinství. Juraj Jánošík je synem zpěváka Weissmanna Jánošíka a Dagmar rozené Trautenberkové. Autor pracuje se slovní komikou: komolení slov, parodie známých textů, vět, přísloví. Členové Jánošíkovy družiny se jmenují podle populárních slovenských herců (Ilčík, Filčík, Romančík). Pásmo o sedmnácti obrazech je složeno z mluveného textu a pásma hudby. Některé scény jsou až absurdní, např. scéna smrti otce. Závěrečná scéna je překvapivá, děj se odehrával na psychiatrické klinice jako součást psychoterapie.¹⁰⁷

Na Slovensku i v Čechách se stala od 70. let známou hra polského dramatika *Ernesta Brylla Malované na skle*.¹⁰⁸ Jde o moderní muzikál, k němuž hudbu napsala Katarzyna Gärtnerová. Má tři dějství. Příběh se rozvíjí na základě tří obrazů malovaných na skle. První obraz představuje život zbojníků, okolo Jánošíka tancují jeho druhové a anděl s čertem; v druhém obrazu drží tančící zbojníci v ruku pistole

¹⁰⁶ FELDEK, L., *Jánošík podľa Vivaldiho*. Bratislava: LITA 1979.

¹⁰⁷ PÍSKOVÁ, M., *Zbojnicke variácie*. Opava: Slezská univerzita v Opavě 1997, s. 51.

¹⁰⁸ BRYLL, E., *Malované na skle*. Bratislava: LITA 1971.

a květy, tedy symbol mládí a lásky. Třetí obraz je smutný, Jánošík je spolu s čertem a andělem v očekávání Smrti, která je v pozadí.

V roce 1986 vyšla hra *Mikuláše Kočana Ej, Ďurko, Ďurko! Alebo Horúci zemiak*.¹⁰⁹ Hra je absurdní už tím, že v ní Jánošík nevystupuje a o jeho osudech se dozvídáme z vyprávění vesničanů nebo z cikánčiny věštby. Ta je příčinou toho, že syn mlynáře Jánošík je unesen matkou, která chce před věštbou utéct, odnese ho však voda. Posléze se stane zbojníkem, posílá domů dary, všichni ho oslavují. Když je uvězněn a popraven, jeho otec se pomátne. Vesničané jako ochranu před tureckými výboji postaví Jánošíkovi sochu s valaškou. Tu ukradnou dva bačové, kteří s ní utíkají do hor. Lidé chtějí teď místo na Turky zaútočit na tyto zbojníky. Je to paradoxní situace, otec, cikánka a kovář chtějí lidi zastavit zvonem, ale ten bohužel nezvoní. Tímto hra končí. Bočanova absurdní hra zřejmě zatím zůstala posledním zpracováním jánošíkovského tématu na Slovensku, v Čechách se dodnes úspěšně hraje muzikál *Malované na skle*.

4.2 Česká literatura

Jánošíkovské téma vnesli do české literatury autoři, kteří patří svým dílem jak k české, tak ke slovenské kultuře. Byli to Pavel Josef Šafařík a Ján Kollár. V polovině 19. století se o zbojnické téma začínají zajímat i jiní spisovatelé, především *Božena Němcová*, která na Slovensku pobývala čtyřikrát v letech 1851-1855. Její manžel Josef Němec pracoval v Ďarmotech. Spřátelila se s mnoha Slováky, mj. s Jankem Králem, Samem Chalupkou, Jánem Franciscim nebo Samuelem Hroboněm.

Němcová sbírala na Slovensku lidovou slovesnost a také zbojnické písně. Vydala je jako *Dodatek k písním slovenským*

¹⁰⁹ KOČAN, M., *Ej, Ďurko, Ďurko! Alebo Horáci zemiak*. Bratislava: Tatran 1987.

Kollára.¹¹⁰ V jejím zápisníku z roku 1855 se zachovaly poznámky o Jánošíkovi, Němcová je poměrně přesně informovaná o základních historických datech, dělá si poznámky k Jánošíkově oděvu, objevují se zde jména dalších zbojníků, Uhorčíka, Hrajnohy, Adamčíka, Ilčíka. Němcová neuvádí pramen, z kterého čerpala, ale je dobře obeznámena s podrobnostmi Jánošíkova života. Inspirovaná slovenskými cestami vydala *Obrazy ze života slovenského, pohádky a také povídky (Chyše pod horami)*. Větší práci o Jánošíkovi ovšem nenapsala, přestože materiál k tomuto tématu sbírala.

Inspiraci slovenskými národními písněmi nese sbírka *Adolfa Heyduka Cimbál a husle*,¹¹¹ kterou autor věnuje Slovákům. Hejduk vyjadřuje v básních touhu po svobodě a zobrazuje ideál svobodného života. Ten představují například cikáni a zbojníci. V básni *Chlapec z hory* nalezneme zbojnický motiv: „*a já zrubám ještě pána viděckého./ Zbil mi on tatíčka,/ do starého líčka,/ že sa umořila/ sivučká hlavička*“.

V 80. letech 19. století byl velkým propagátorem česko-slovenských vztahů *Rudolf Pokorný*. Vydal sbírku *Z hor*,¹¹² ve které se objevuje motiv Jánošíka. Např. „*Zbav nás toho ozrutíka,/ nebo vrať nám Jánošíka -/ Parom dá mu rány!*“ Rozsáhlá je báseň *V žaláři Jánošíkově*, ve které se autor vyznal k obdivu k Bottově Smrti Jánošíkově. Zvolil si jako hlavní téma poslední okamžiky Jánošíkova života. Smrt je pro Jánošíka vykoupením do absolutní svobody. Rudolf Pokorný se věnoval také slovenskému místopisu. V roce 1885 vydal cestopis *Z potulek po Slovensku*,¹¹³ ve kterém vychází z cest na Slovensko, jež absolvoval v letech 1879-1885. Jánošíkovské tradici se zde Pokorný obšírně věnuje. Navštívil Liptovský Mikuláš i další místa spjatá s Jánošíkem. Přináší informace o lidové slovesnosti,

¹¹⁰ NĚMCOVÁ, B., Dodatek k písním slovanským Kolára. In: *Články, fragmenty, poznámky a vysvětlivky, básně, Pravzor Tartuffa, Slovanské starožitnosti, hry, hádanky, popěvky a říkání, Dodatek k písním slovanským Kollára*. (ed. M. Gebauerová). Praha: Jan Laichter 1919.

¹¹¹ HEYDUK, A., *Cimbál a husle*. Praha: L. Kober 1876.

¹¹² POKORNÝ, R., *Z hor*. Praha: Vl. nákl. 1881.

¹¹³ POKORNÝ, R., *Z potulek po Slovensku*. Praha 1885.

historických dokumentech i literárním zpracování jánošíkovské legendy.

Snad nejznámější české zpracování jánošíkovské látky přinesl *Alois Jirásek* ve svých *Starých pověstech českých* z roku 1894.¹¹⁴ Pověst O Jánošíkovi je zařazena do oddílu Pověsti doby křesťanské a vedle ní je zde ještě jiná slovenská pověst - o králi Matějovi. Sídlem Jánošíkovy družiny je Kráľova hoľa. Jirásek vychází z lidového podání, Jánošík je obdařen nadpřirozenými schopnostmi. Až bude slovenskému národu nejhůře, přijde mu Jánošík na pomoc. Jirásek využívá pro dokreslení atmosféry řadu slovakismů, např. horní chlapci, krpce apod.

Na počátku 20. století cestoval na Slovensko malíř a spisovatel *Miloš Jiránek* (1875-1911). Zajímal se o zbojnictví a o Jánošíka hlavně kvůli zamýšlenému výtvarnému cyklu *Zbojníci*. Chtěl sebrat všechny dostupné informace a pozorovat život na jánošíkovských památných místech, aby byly kresby co nejdokonalejší. Z tohoto studia vzešlo několik několika výtvarných studií a grafik se zbojnickou tematikou, např. *Tři zbojníci u ohně*. V roce 1905 vydává Jiránek časopisecky studii *Zbojníci*, ve které se zamýšlí nad životem zbojníků a hledá důvody, proč odešli do hor. Spatřuje je hlavně v bídě, kterou obyvatelé pod horami mají a také v touze po svobodném životě. Zbojnický život si neidealizuje, vidí i jeho negativní stránky. I mezi zbojníky byli zloději a vrahové. Jiránek zpracovává historické dokumenty, folklór i krásnou literaturu.

Své poznámky a výsledky svého bádání poskytl *Miloš Jiránek* příteli *Jiřímu Mahenovi*. Oba umělci se seznámili v roce 1909 a ještě téhož roku Mahen dokončuje svou hru *Jánošík*.¹¹⁵ Jiránek byl po přečtení hry nadšený. V dopise v září 1909 píše: „*Zaplať Vám Pánbůh za Jánošíka. Neměl bych větší radost, kdybych to byl trefil sám: to jsou oni, jak jsem o nich sníval, chlapi, ženy, Slováci! Budu Vám psát, až dočtu... - ale cítím už teď, že jste chytil to pravé! Váš Ilčík, hned po prvních slovech bylo mi, že jsem ho znal. A to kamarádství, sen a*

¹¹⁴ JIRÁSEK, A., *Staré pověsti české*. Praha: Jos. R. Vilímek 1894.

¹¹⁵ MAHEN, J., *Jánošík*. Praha: Přemysl Plaček 1910.

vášeň všech opravdových mužů, také jsem je žil...ted' jenom říkám: Děkuju, a chcete-li přátelství, je to jediné, co Vám mohu nabídnout z celého srdce za Jánošíka."¹¹⁶

Mahen napsal Jánošíka v létě roku 1909 v Javorníku u Velké na Moravě, kde působil v letech 1907-1909 jako učitel. Zamýšlel tuto látku zpracovat dříve. Několikrát navštívil Slovensko a důkladně prostudoval dostupné materiály o Jánošíkovi. Ve zbojnictví spatřoval revoltu proti dosavadním pořádkům, proti nespravedlnosti - byl inspirován anarchismem. Hlavním motivem hry je motiv svobody, autor sympatizuje se Slováky. Hru věnuje „*Tomu Slovensku, těm Jánošíkovým regimentům, jež za volnost národa se bijí, za svobodu jeho a pravdu v něm.*“

Drama má pět dějství. Celou hrou prostupuje motiv smrti, hra začíná smrtí Jánošíkových rodičů a končí popravou Jánošíka. Hrdina je spravedlivý, bojuje proti bezpráví, ale není nadaný nadpřirozenou mocí. Miluje svůj domov, svoji rodinu a svůj kraj. V příběhu postupuje Mahen podle podání lidové tradice: Jánošík je studentem bohosloví, zemřou mu tragicky rodiče, a důvodem jeho polapení v krčmě je mj. nešťastná láska. Umírá na šibenici - milost přišla pozdě. Mahen používá pro zvýšení autentičnosti hry texty lidových písní. Premiéra se konala v roce 1910 v Národním divadle v Praze a sklidila velký ohlas u diváků. Do slovenštiny hru přeložil Martin Rázus a na Slovensku byla uvedena v roce 1925. Byla s úspěchem hrána ještě v 60. letech.¹¹⁷ Mahen se tématem zabýval i nadále, zpracoval ho pro rozhlasovou hru a také se podílel na filmu Martina Friče Jánošík z roku 1935.

Po vzniku Československa vyjíždí řada Čechů na Slovensko a ze svých cest a na základě svých zážitků píše průvodce, cestopisy i pojednání. Příkladem je *Karel Kálal* (1860-1930), který napsal o Slovensku několik knih, mj. *Slovensko a Slováci*,¹¹⁸ *Slovník slovensko-*

¹¹⁶ PÍSKOVÁ, M., *Zbojnícké variácie*. Opava: Slezská univerzita v Opavě 1997, s. 66.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 67.

¹¹⁸ KÁLAL, K., *Slovensko a Slováci*. Praha: F. Šimáček 1905.

český a česko-slovenský,¹¹⁹ *Češi na Slovensku*,¹²⁰ *Na krásném Slovensku*,¹²¹ *Jděte na Slovensko*¹²² a jiné. Je autorem pojednání *Jánošík*, vycházel zejména z lidových pověstí. Jánošíka srovnává s českým Kozinou. Vyzdvihuje ideál svobody, zejména kvůli situaci na Slovensku (maďarizace, sociální problémy).

Na Slovensko odchází také řada učitelů a příslušníků inteligence, kteří se slovenským krajem srostli a zajímala je jánošíkovská legenda. Jednou z učitelek v Liptovském Mikuláši byla *Leontýna Mašínová* (1882-1975), která zde působila v letech 1921-1922. Vydala několik knih inspirovaných Slovenskem, např. *Liptovské zábavky a rozprávky*¹²³ nebo *Staré pověsti a legendy*.¹²⁴ V knize *Liptovské zábavky a rozprávky* autorka publikovala práce svých žáků, kteří znali různé říkanky, hádanky, písničky, pověsti a pohádky z ústního podání. Objevuje se zde dvakrát zmínka o Jánošíkovi.¹²⁵

V roce 1974 debutoval absurdní hrou *Juro Jánošík Karel Steigerwald*.¹²⁶ Autor se přidržuje spíše lidového podání (zabití otce, Jánošík je zajat v krčmě a baba mu hodí pod nohy hrách), jména zbojnické družiny se shodují se skutečností. Jánošík zpočátku nechce mezi zbojníky, je vojákem. Rozhodujícím momentem pro odchod do hor je otcova smrt. Jánošík je obdařený humorem, své oběti zesměšní například tím, že jim v lese vezme šaty. Ženy jsou ve hře zobrazovány negativně: Anka, Gajdošíkova milá, zbojníky zrazuje, a baba sype Jánošíkovi pod nohy hrách. Steigerwald do svého Jánošíka včlenil i kritiku na soudobé poměry, okupaci sovětskými vojsky v roce 1968. „*Ti nás budou tak dlouho chránit, až budeme úplně na mizině. Všechno vyjedí a ten jejich plukovník se tady válí na pohovce, žere naši šunku*

¹¹⁹ KÁLAL, K., *Slovník slovensko-český a česko-slovenský*. Liptovský Ružomberok: Karel Salva 1896.

¹²⁰ KÁLAL, K., *Češi na Slovensku*. Praha: B. Kočí 1922.

¹²¹ KÁLAL, K., *Na krásném Slovensku*. Praha: J. R. Vilímek 1903.

¹²² KÁLAL, K., *Jděte na Slovensko*. Praha: Jos. F. Svoboda 1904.

¹²³ MAŠÍNOVÁ, L., *Liptovské zábavky a rozprávky*. Praha: Česká grafická unie 1923.

¹²⁴ MAŠÍNOVÁ, L., *Staré pověsti a legendy*. Praha: Edvard Fastr 1941.

¹²⁵ PÍSKOVÁ, M., *Zbojnícke variácie*. Opava: Slezská univerzita v Opavě 1997, s. 69.

¹²⁶ STEIGERWALD, K., *Juro Jánošík*. Praha: Dillia 1974.

a pije naše tokajské.“ Hra proto nebyla uvedena v době svého vzniku na scéně.

V roce 1981 vydal *Václav Cibula* román *Jánošík* určený zejména dětem.¹²⁷ Autor vykresluje prostředí a sociální situaci, ze které Jánošík pocházel. Jánošík vyrůstá jako obyčejný chlapec, narukuje do kuruckého vojska, zajmou ho a zverbují k císařským vojákům. Stane se strážcem vězňů, kde se seznámí se zbojníky a přidá se k nim. Autor znal prameny - soudní spisy - a věrně se jich drží. Znamá fakta dotváří, fabuluje, vhodně je spojuje. Tak například první doloženou Jánošíkovu akci ve Vsetíně zdůvodňuje přípravami na Uhorčíkovu svatbu, svatebčané potřebovali oděv a nevěsta výbavu. Jánošík bojuje proti pánům, je zklamaný výsledky Rákocziho povstání. Autor použil řadu slovakismů, což dokresluje atmosféru knihy. Román je realistický, autor nepracuje s nadpřirozenými prvky. Lidové pověsti se objevují pouze v podání vesničanů.

¹²⁷ CIBULA, V., *Jánošík*. Praha: Albatros 1981.

5. JÁNOŠÍK VE FILMU

Ve dvacátém století se nabízí pro zpracování jánošíkovské látky nové médium - film. V Čechách a na Slovensku byly natočeny čtyři celovečerní hrané filmy a jeden animovaný, také několik televizních inscenací a seriál. Všechna tato díla mají stejný obsah - umělecky ztvárňují Jánošíkův příběh, pokaždé je ale podaný jinak a s využitím jiné techniky, každý film akcentuje něco jiného.

5.1 Jánošík bratrů Siakeľových (1921)

Jánošík z roku 1921 se zapsal do slovenské kinematografie jako první hraný domácí film. V roce 1995 byl proto zařazen do světového dědictví UNESCO v rámci filmové Paměti světa.

Film byl natočen jen krátce po vzniku nové republiky a jeho kořeny musíme hledat v Americe. Mezi přistěhovalci v Novém světě byli totiž také tvůrci filmu, bratři Siakeľové. Pocházeli z Blatnice. Jejich otce obvinily uherské úřady z panslavismu, proto bylo oběma bratrům znemožněno studium. Starší z bratrů Daniel se v Budapešti vyučil na strojního zámečníka a v roce 1905 odchází do Ameriky. Našel si zde místo ve firmě na zpracování filmů Seling Plyscope Co. Záhy dosáhl prvních úspěchů. Sestrojil první vyvolávací automat na světě, okolo roku 1924 zkonstruoval první projekční aparát a věnoval pozornost pokusům s barevným filmem.¹²⁸ Jeho o deset roků mladší bratr Jaroslav vycestoval do Ameriky v roce 1912. Bylo mu tehdy 16 let a používal anglické jméno Ludwig Jerry. Získal zaměstnání ve stejné firmě jako Daniel. Absolvoval kurz letecké fotografie, věnoval se vyvolávání filmů, stříhem a práci s kamerou. Později byl zaměstnán u firmy Esseny, kde točil filmy také Charles Chaplin. Ve firmě

¹²⁸ CABADAJ, P., *Jánošík vo filme*. Žilina: Miestne kultúrne stredisko Terchová 1992, s. 7.

Rothacker Film MFG Co. režíroval krátké reklamní i dokumentární filmy.

S bratry Siakeľovými se na vzniku Jánošíka podílel další přistěhovalec do Ameriky, Ján Závodný. Pocházel z Brezové pod Bradlom, ale vlast opustil v roce 1908. Nejdříve pracoval jako tesař při výrobě klavírů a ve volném čase jako uvaděč v jednom chicagském kině, o deset let později toto kino odkoupil. Byl to filmový samouk a nadšenec.

V roce 1920 oslovil Jána Závodného Samuel Tvarožek s nápadem natočit film Jánošík. A tak už na podzim byla založena americkými Slováky v Chicagu společnost Tatra Film Corporation, jejímž úkolem mělo být natáčení filmů ve staré vlasti. Měla mít filiálku v Praze, Bratislavě a Žilině. Finančně ji podpořil zejména Ján Závodný, který prodal své kino Casimir v Jefferson Parku. Stal se předsedou společnosti. Dalším zdrojem peněz měly být akcie. Z nich se podařilo společnosti získat pouhých 16 500 dolarů. Na natáčení filmu bylo potřeba získat 25000 až 30000 dolarů. Filmaři měli tedy omezené prostředky a museli se uskrovnit.

Společnost Tatra Film Corporation vyslala na Slovensko delegaci čtyř filmařů. Na Slovensku se o chystaném natáčení vědělo z tisku. V lednu 1921 zveřejnily zprávu o „filmovém podniku v Chicagu“ Národní noviny, Slovenský denník a Slovenský týždenník.¹²⁹

Režii Jánošíka byl pověřen Ludvík Jaroslav Siakeľ. Producentem se stal Ján Závodný, kameramanem Daniel Siakeľ. Spolurežisérem a kostymérem František Horlivý, který měl přátelské vazby na pražské prostředí. Na filmu se podílela i česká strana - několik interiérů se natáčelo též v Praze a ve filmu se objevili čeští herci.

Filmový štáb přicestoval do Prahy a odtud se přesunul do Bratislavy. Filmaři plánovali bydlení v Martine, ale měli omezené prostředky. Hotel byl příliš drahý, proto se přestěhovali do nedalekého rodiště bratrů Siakeľových - Blatnice. Následovalo hledání vhodných exteriérů. Obyvatelé Blatnice byli filmařům nápomocní, poskytovali

¹²⁹ VRAŠTIAK, Š., URC, R., *Jánošík 1921. Osemdesiatiny filmu Jánošík z roku 1921*. Bratislava: SFU 2001, s. 11.

jim bydlení a stravu, tvořili dokonce kompars. Přípravy na natáčení zabraly asi měsíc.

Na Slovensku se natáčelo od června do srpna 1921. Některé plánované exteriéry a interiéry filmaři museli nahradit jinými nebo vypustit, protože zde nebyly vhodné podmínky pro natáčení. Tak například Terchovou nahradilo Šútovo. Štáb neměl auto, proto vzdálenější destinace od Blatnice nepřicházely v úvahu. V Praze se na podzim dotočily některé interiéry a závěrečná scéna procesu.¹³⁰

Film se točil na dvě kamery, z Ameriky totiž filmaři nemohli dovážet lodí hořlavý filmový materiál, proto museli ještě jednu kameru objednat v Paříži. Vše se tedy točilo dvakrát, výsledné filmy byly dva. Jeden z nich zůstal na Slovensku, druhý byl odvezen do Ameriky. Vznikly pochybnosti, zda pro americké publikum nenatočili tvůrci happy end, ale autoři snímku toto vyvrací.¹³¹ Americká kopie byla kratší kvůli cenzuře.

Jánošík vycházel z románu Gustáva Maršalla-Petrovského *Jánošík, kapitán horských chlapcov - jeho búrlivý život a desná smrť*. Autor byl slovensko-americký novinář a prozaik. Sepsání scénáře se ujal Jozef Žák-Marušiak, taktéž krajanský novinář a literát. Scénář nebyl před odjezdem štábu na Slovensko hotový, byla napsaná pouze třetina, a to na americkém psacím stroji, tedy bez diakritiky. Tu doplňoval cestou na Slovensko Jaroslav Siakeľ. Zbylé části scénáře posílal Jozef Žák-Marušiak filmařům během natáčení z Ameriky poštou. Poslední část však nestihl dodat, a tak se režisér domluvil s herci, že závěr Jánošíka natočí bez scénáře. Inspirací jim byla hra Jiřího Mahena *Jánošík*. Při premiéře 1. 12. 1921 v Chicagu nebylo jméno Jozefa Žáka-Marušiaaka uvedeno jako autora scénáře, zřejmě kvůli nesplnění celého úkolu.

Příběh filmu se odehrává v 18. století. Juraj Jánošík se po studiích v semináři vrací do rodné Terchové a zjistí, že jeho matka zemřela. Otec jí chce uchystat pohřeb, ale tím zanedbá svoje robotní

¹³⁰ VRAŠTIAK, Š., URC, R., *Jánošík 1921. Osemdesiatiny filmu Jánošík z roku 1921*. Bratislava: SFU 2001, s. 12.

¹³¹ Tamtéž, s. 12.

povinnosti vůči grófovi. Za trest ho bičují a otec na následky trestu umírá. Jánošík poté utíká do hor a stává se zbojníkem. Řídí se pravidlem „bohatým brát a chudým dávat“. Jánošíkovou milou je Anička, se kterou se znají od dětství. Dělá si na ni zálusk gróf, Jánošíkův protivník. Přestože Jánošíkovi pomáhá kněz a sympatizuje s ním celá dědina, neustálé boje s grófem ho zničí. Za pomoci zrady Jánošíka chytí v krčmě a je popraven.

Hlavním zdrojem tvůrců filmu byla legenda o Jánošíkovi, nešlo v první řadě o historická fakta. Jánošík v mládí studuje na kněze, v kněžské sutaně vystupuje velkou část filmu. Objevuje se známý motiv chycení Jánošíka pomocí zrádné baby, která vysype na zem hrách. Zbojníci se baví v krčmě, stará baba sedí u kamen. Do místnosti vtrhnou panduři. Jánošíkovi vsype baba pod nohy hrách a Jánošík padá a nemůže se bránit. Poprava ve filmu není znázorněna až do konce, film končí přečtením rozsudku.

Ve filmu jsou scény, které zobrazují útlak lidu, těžký poddanský život. Vedle toho jsou v protikladu vykreslovány bezstarostný život a zábava šlechty. O národně buditecké úloze filmu svědčí též dobový plakát: *„Jánošík je symbolom boja proti maďarskému zemanstvu, ktoré slovenský ľud utlačalo a držalo v putách. Dnes, keď slovenský národ púšťa sa na voľných krídlach k voľnému letu, aby sa dostal na svetové závody, naši americkí bratia pomáhajú i v tejto práci, ba novou silou idú za vytknutým cieľom.“*¹³²

Příběh celý je pojat jako retrospektiva, starý bača vypráví skupině turistů o Jánošíkovi. Další retrospektivou v ději je např. vzpomínka Anky na odchod Jánošíka do semináře.

Důležitý byl výběr hlavních postav. Pro roli Jánošíka režisér angažoval už tehdy známého divadelního a filmového herce Theodora Pištěka. Byl vysoký a statný, ale neměl dobový jánošíkovský účes a jiné atributy, velmi dlouho ve filmu je oblečen v sutaně, ne v typickém zbojnickém oděvu. Jeho vzhled je podmíněn dobou.

¹³² <http://www.csfd.cz/film/161728-janosik/?text=107649>

Jánošíkovu milou Aničku si ve filmu zahrála Mária Fábryová. Šlo o její první a poslední roli ve filmu.

Jánošík měl premiéru 25. 11. 1921 v Praze v kinech Passage, Central a Minuta. 1. prosince následovala premiéra v Chicagu. Film je němý, doplňují ho titulky a hudba. Tu zkomponovali Vladimír Gustáv Šaško a Samuel Fajnor. Na Slovensku se Jánošík promítal poprvé 3. 1. 1922 v Žilině. Tržby v Československu dosáhly 19 miliónů korun, ovšem v Americe nebyly z nedostatku peněz vyrobeny anglické titulky, a tak byl okruh tamějších diváků menší, omezený pouze na americké Slováky.

Dnes je Jánošík z roku 1921 zrestaurovaný a ozvučený hudbou Jozefa Malovce, v této podobě vyšel také na nosiči DVD.

5.2 Jánošík Martina Friče (1935)

V roce 1935 se rozhodla brněnská filmová společnost Lloyd film zfilmovat Jánošíka podle předlohy Jiřího Mahena, a to v režii Martina Friče. Scenáristou se stal vedle Karla Hašlera i Karel Plicka, kterému Mahen svoji předlohu předtím přislíbil. Plicka již dříve usiloval o ztvárnění této látky a podnikl rozsáhlé přípravné práce, které pak mohl týmu Martina Friče nabídnout.¹³³ Plicka také navrhl herce pro hlavní roli - Slováka Paľa Bielika, kterého viděl hrát v Banské Bystrici úlohu právě v Jánošíkovi Jiřího Mahena. Bielik byl ideálním představitelem zbojníka - měřil skoro dva metry. Ve filmu mu nechybí vrkoče až po ramena, opasek a valaška. Na hlavě má typický klobouk. Aničku si zahrála Zlata Hajdúková, v úloze grófa Markušovského se představil Theodor Pištěk, první filmový Jánošík. Malého Janka ztvárnil terchovský rodák Filip Dávidík. Vybral si ho sám režisér Martin Frič. Když procházel Terchovou, Filip právě okopával brambory. Jeho tvář

¹³³ SLIVKA, M., Karol Plicka a filmové spracovanie Jánošíka. In: CABADAJ, P., *Jánošík vo filme*. Žilina: Miestne kultúrne stredisko Terchová 1992, s. 30.

se Fričovi tak zalíbila, že ho musel ve filmu mít. Jako kompars se objevili ve filmu rodáci z Terchové.

Příběh filmu je podobný tomu z roku 1921. Jánošík je zde však vylíčen jako odbojník a rebel, ve starším filmu jde spíše o vykreslení bídy a útlaku lidu, ne o osobní vzpouru. Fričův Jánošík je romantický hrdina, smělý a nebojácný. Bojuje se šlechtou. Dramatický je také jeho tanec pod šibenicí - střídají se tu záběry na tančící nohy a visící hák.

S Jánošíkem se divák setkává jako s mladíkem, který studuje na kněze. Ovšem když se dozví, že otce odvedli k bičování, chytne valašku a vzápětí se stává zbojníkem. Na rozdíl od Siakeľova filmu je Jánošík knězem jen krátce. Scéně chycení Jánošíka je věnován velký prostor. Zbojníci se baví v krčmě, ale bez Jánošíka. Do idylického oslavování vtrhnou panduři a všechny zatknou. Pak uklidí stopy. Přejde nic netušící Jánošík. Anička běží Jánošíka varovat, ovšem sotva vběhne do místnosti a zakřičí „Jánošík!“, je zastřelena. Panduři vyběhnou z úkrytu, baba sype Jánošíkovi pod nohy hrách a škodolibě se směje. Konec Jánošíka je také velmi dramatický, Jánošík pod šibenicí tancuje poslední tanec a sám se nabodne na hák.

Fričův Jánošík je už zvukový film, ovšem také černobílý. Za svou práci dostali v roce 1936 Martin Frič Československou filmovou cenu za režii a Ferdinand Pečenka za kameru. O rok později byl film uvedený i na Mezinárodním filmovém festivalu v Benátkách. Maďarské delegaci vadilo, že všechny záporné postavy ve filmu mají maďarská jména. Z Benátek se Jánošík dostal do dalších zemí, promítal se celkem ve třiceti dvou. Měl obrovský úspěch a jen v roce 1936 ho vidělo na 10 milionů diváků.¹³⁴

¹³⁴ PETERKA, I., Jánošík (1935). In: CABADAJ, P., *Jánošík vo filme*. Žilina: Miestne kultúrne stredisko Terchová, 1992, s. 33.

5.3. Jánošík Paľa Bielika (1962/1963)

Režisérem třetího filmu o Jánošíkovi byl Paľo Bielik, se kterým jsme se setkali jako s hlavním hrdinou Fričova filmu. Tentokrát byl také tvůrcem námětu a autorem scénáře, na kterém pracoval přes deset let. Bylo těžké do už dvakrát ztvárněné látky přinést něco nového. Bielika ovšem zajímá nejen postava Jánošíka, ale také společenské poměry na Slovensku v 18. století. Jeho film je historickou freskou. Počinání Jánošíka vysvětluje autor na základě doby, ve které žil a která ho přiměla k činům, které konal. Přes tuto zakotvenost v historickém kontextu je celý film dosti romantický. Má dvě části. První vypráví o Jánošíkově dětství, jeho studiích na kněze a návratu domů. Ve druhé části se Jánošík stává se zbojníkem, bojuje proti panskému bezpráví a končí na popravišti. První část je umělecky přesvědčivější, druhá část sklidila kritiku. Divákům připadala naivní, vztahy mezi zbojníky až příliš idylické. Ovšem dominují zde krásné scenerie přírody a kritika chválí kameru.¹³⁵ Ocenila také úvod filmu: „*Krásna úvodnej detskej sekvencie s chytaním orla dýcha čistým a naivným pôvabom, ktorý ešte veľa rás probleskuje v Ješinových pôsobivo komponovaných záberoch tatranské prírody, s ňou zrastených postáv hrdinov.*“¹³⁶ Zážitek umocňovalo to, že film byl natočený barevně.

Do role Jánošíka byl obsazený neherec - lékař František Kuchta. Byl opět statné postavy a jeho neznámá tvář dodávala filmu na autentičnosti. Vzhledově se nepodobá předchozím Jánošíkům, nemá typický zbojnický účes, jen malý copánek vzadu. Také chování je jiné. Jánošík v Kuchtově podání je inteligentní vzdělanec. Je rozvážný a moudrý. Jeho milou je Terezka, překvapivě ne Anička, jak bylo zažité už v ústní lidové slovesnosti. Ve filmu si ji zahrála Lucia Poppová, později světoznámá operní zpěvačka. Údajně se Lucia Poppová a

¹³⁵ Tamtéž, s. 45.

¹³⁶ KALINOVÁ, A., Jánošíkovská legenda pokračuje. *Kulturný život* 1963, č. 28, s. 9. Cit. z <http://www.sme.sk/c/4095496/janosik-1-a-2.html>

František Kuchta do sebe během natáčení zamilovali, což také dodávalo filmu na věrohodnosti.¹³⁷

Ve filmu hráli dále Ctibor Filčík, Ondrej Jarabiek, Dušan Blaškovič, Jozef Kroner a Magda Lokvencová nebo Vilma Jamnická.

Lapení Jánošíka probíhá tentokrát přímo v horách, panduři pobili všechny zbojníky v jejich skrýši, jen Jánošík jim utekl. Přichází do krčmy, kam ho jde varovat Terezka, ovšem panduři ji zabijí. Stará baba tentokrát hrách nevysype úmyslně, ale nešťastnou náhodou. Při Jánošíkově popravě se na horách rozsvěcují vatry jako symbol soudržnosti lidí se zbojníky a s Jánošíkovým osudem. Poprava je jen naznačena.

Natáčení začalo v roce 1962 a skončilo téměř o dva roky později. Exteriéry byly v blízkosti Jánošíkova rodiště - v Terchové a okolí (Vrátna, Milovice, Gaderská dolina, Štefanová), ale také v Bratislavě.

Uvedení filmu do kin se krylo s dvou set padesátým výročím smrti Juraje Jánošíka. Film vidělo více než pět milionů diváků. Byl uveden na Mezinárodním filmovém festivalu v Dillí, kde získal cenu pro kameramana Vladimíra Ješinu a třetí cenu Bronzový páv.

5.4 Zbojník Jurko (1976)

Zbojník Jurko je animovaný celovečerní film, jehož tvůrcem je Viktor Kubal. Podílel se na režii, námětu, scénáři i animaci. Autor sám zdůvodňuje, proč si vybral jako téma Jánošíka: *„Po Jánošíkovi som odjakživa túžil. V detstve sme sa naňho hrávali a táto legenda vo mne zostala... Vtedy bola napríklad jedna čítanka, jedna vlastiveda a všade bol Jánošík. A navyše som chodil niekoľko tried do školy u tety v Terchovej a potom tam pravidelne trávil prázdniny. Nič tak*

¹³⁷ <http://priloznikj.sweb.cz/754.htm>

*neutkvelo v mojej paměti z detstva jako práve historky, príhody o tomto hrdinovi.*¹³⁸

Na Zbojníku Jurkovi začal Viktor Kubal pracovat roku 1974 v dubnu a skončil v dubnu 1976. Během natáčení nakreslil přes 45 000 obrázků. Kvůli přesnému obrazu pozadí chodil každý den do Terchové a zachytával přírodní scenerii přesně podle skutečnosti, což je ve filmu patrné.

Při tvorbě snímku se Kubal opíral hlavně o lidovou slovesnost, pohádky a pověsti, legendy a písně, které zpracovávají jánošíkovské téma. Příběh není zasazen do konkrétní doby, vyzvedává to jeho nadčasovost. Objevují se zde nadpřirozené prvky, například víla, která obdarovává Jánošíka zázračným opaskem. Z lidového podání Kubal vybírá také motiv braní bohatým a rozdávaní chudým, nadzvedání rohu chalupy nebo házení valašek.

Už jako malé dítě přišla Jurka nakrmit víla. Když je větší, hraje si s Aničkou a později jí pomáhá proti úkladům pána. Rodiče ani studia bohosloví se ve Zbojníkovu Jurkovi neobjevují. Chycení Jánošíka probíhá stejně jako u předchozích filmů v krčmě. Jánošíkovi spadne opasek, symbol síly, a následně mu baba nasype pod nohy hrách, při čemž se škodolibě směje.

Kubalův Jánošík je humorný a romantický. Objevuje se zde řada typických scén pro grotesky.¹³⁹ Kubal čerpal ze svých zkušeností karikaturisty. Vtipné odlehčení použil Kubal i v závěrečné scéně popravu Jurka. Zavěšení na hák je zde zobrazeno, ale nakonec vyjde najevo, že popravili pouze hadrového panáka. Jánošík popravu přežil.

Mluvené slovo se objevuje pouze v úvodu filmu a pak až na závěr při čtení rozsudku. Jinak je film němý. Přesto divák netápe, vše je explicitně zobrazeno.

Kubalův Jánošík má s filmovými společnou výšku postavy - je jako hora. Stejně tak jeho Anička. Ostatní postavy jsou proti nim

¹³⁸ JABLONICKÝ, V., *Filmař Viktor Kubal*. Bratislava: Tatran 1993, s. 23.

¹³⁹ URC, R., Nad prostriedkami animačnej narácie v Kubalovom filme Zbojník Jurko. In: VRAŠŤIAK, Š., URC, R., *Jánošík 1921. Osmdesätiny filmu Jánošík z roku 1921*. Bratislava: SFU 2001, s. 39.

menší. Zbojníci v Kubalově filmu nejsou idealizovaní, mají své nedostatky a slabůstky, např. zbabělost, pití a lakomství.

Zbojník Jurko měl premiéru 6. května 1977 v Bratislavě. Získal mnoho ocenění na festivalech doma i ve světě. Například Cenu Jiřího Trnky na 17. festivalu pro děti a mládež Gottwaldov, Cenu za nejlepší animovaný film na MFF v Lyonu 1981 nebo 1. místo v Anketě 2000 za Nejlepší slovenský animovaný film (anketa slovenských novinářů a kritiků).

5.5 Jánošík - pravdivá historie (2009)

Premiéra nového Jánošíka proběhla 10. září roku 2009. Pracovní název filmu byl Pravdivá historie o Jurajovi Jánošíkovi a Tomáši Uhorčíkovi. Scénář napsala jako svoji diplomovou práci Eva Borušovičová, režie se ujala Agnieszka Holland, světoznámá polská režisérka pracující v Hollywoodu, a její dcera Kasia Adamik. Scénář jeho autorka během natáčení několikrát přepracovávala. Představitelem hlavní role ve filmu se stal český herec Václav Jiráček, postavu Uhorčíka ztvárnil slovenský herec Ivan Martinka, Aničku Táňa Pauhofová, dalšími herci jsou Michal Žębrowski, Marián Labuda, Richard Krajčo nebo americká herečka Sarah Zoe Canner, která hraje Jánošíkovu osudovou lásku Barboru.

Jánošíka režisérka vybírala ve třech zemích a Václav Jiráček porazil více než tři sta uchazečů. Agnieszka Holland říká: *„Kasia vyberala z viac ako z 300 Jánošíkov - v Prahe, na Slovensku, vo Varšave. Po výbere sme spoločne vyskúšali 50 najlepších. Vašek nás okamžite nadchol, odlišoval sa od všetkých. Mal nielen pochmúrne, chlapčenské čaro, sústredenosť, zdržanlivosť a úprimný prejav, ale predovšetkým bolo cítiť, že má ten druh vnútornej nezávislosti, bez ktorej sa každý hrdina stáva len jednorozmernou bábkou. Nielenže*

*zaujímavo vyzeral a presvedčivo hral, ale mal v sebe tú „iskru“ s ktorou som sa stretla u niekoľkých najlepších amerických hercov“.*¹⁴⁰

Začalo se filmovať už v roce 2002 na Slovensku, v Červeném klášteře. Další scény se natáčely ve skanzenu pod Ľubovinským hradem, v Terchové a v Kežmarku. Do konce roku 2002 byla hotová takřka polovina filmu, ale pak došly peníze. Producent Rudolf Bierman uvedl, že na vině byli američtí investoři. Následovala šestiletá pauza a výměna producenta. Stal se jím polský producent a režisér Dariusz Jablonski. Zimní a podzimní exteriéry, které byly na natáčení náročnější, už byly hotové, zbývalo natočit období jara a léta. Vše bylo náročné i díky tomu, že herci zestárli o šest let a celé natáčení se přesunulo do polských Tater. *„Všetci akoby sa držali nejakej zvláštnej diéty a čakali, kým sa projekt dokončí. Bol to pre nás úplný zázrak a svojim spôsobom vyslobodenie,“*¹⁴¹ říká o šestileté pauze v natáčení Václav Jiráček.

Dariusz Jablonski zdůrazňuje středoevropský rozměr filmu: *„Sme pyšní, že sa nám tento mimoriadne náročný projekt podarilo priviesť ku šťastnému koncu. Získali sme partnerov z Poľska – Poľskú televíziu a Poľský inštitút filmového umenia, ako aj HBO Central Europe, podarilo sa nám tiež do projektu zapojiť Maďarov. Realizovali sme väčšiu časť nakrúcania a celú postprodukcii. Vznikol naozajstný stredoeurópsky film. Od začiatku sme si boli istí, že o tento projekt treba bojovať s celým odhodlaním. Povab predtým realizovaného materiálu, majstrovstvo Agnieszky Holland a mladistvá vízia Kasie Adamik spôsobili, že hoci sme si boli vedomí namáhavej cesty, oplatilo sa na ňu vykročiť“.*¹⁴² Režisérka Agnieszka Holland: *„S plnou zodpovednosťou môžem povedať, že je to predovšetkým film slovenský. Vyšlo to tak z histórie, zo samotného hrdinu, z folklóru ako aj z krajiny. A hlavne z Evy Borušovičovej, ktorá je skutočnou matkou tohto projektu. S hercami aj so štábom sme sa snažili túto totožnosť udržovať, ale pochopiteľne, nejde o nacionalistické vypočítavanie,*

¹⁴⁰ <http://www.garfieldfilm.com/film/janosik.-pravdiva-historia.-7>

¹⁴¹ <http://www.garfieldfilm.com/film/janosik.-pravdiva-historia.-7>

¹⁴² <http://www.garfieldfilm.com/film/janosik.-pravdiva-historia.-7>

ktorý element je ktorý. Dôležité je, že Jánošík je univerzálny. Ale tiež sme sa snažili zvýrazniť dosť presne jeho historické obdobie – tak v kostýmoch, rekvizitách, ako aj kulisách. Či je niečo slovenské, poľské, alebo maďarské, to nebol pojem, ktorý v tej dobe fungoval. Boli to ľudia, ktorí žili v tejto krajine a ktorí si takéto otázky príliš nekládli. Myslím, že aj hrdinovia filmu nehovoria o tom, že ja som Slováčok alebo ja Poliak. Skrátka sú, kto sú. A tiež nám veľmi záležalo, aby sa nevytratil slovenský prvok v Jánošíkovej totožnosti - kultúra, folklór, krajina. Takže myslím si, že Jánošík je pravdivý nielen v tom, že sa odvoláva na historické a biografické fakty, ale aj preto, že popisuje túto skutočnosť v jej drsnosti, v jej kráse tradičným spôsobom, než tie oveľa viac konvenčnejšie spracovania predtým.“¹⁴³

Režisérka ve všech rozhovorech tvrdí, že film je založený hlavně na faktech. Potvrzuje to i scenáristka, která při psaní vycházela z dobových pramenů a historických skutečností. „Základ tvoří fakty o životě Juraja Jánošíka, které sa zachovali. Príbeh je doplnený událostmi a činmi, ktoré boli v kontexte tej doby veľmi pravdepodobné. A zvyšok tvorí to, čo vzniklo v mojej hlave.“¹⁴⁴ Film však není plný historie, inspiruje se také lidovým podáním. Moderní je to, že se pokouší zaměřit na psychologii postav, zejména ústředního Jánošíka, a na dramatický příběh, který byl podmíněn tehdejšími sociálními a politickými událostmi. Jánošík například velmi mladý bojoval v kuruckém vojsku. Výrazná je také milostná linie, film se také zabývá láskami a soukromým životem Jánošíka.

Pro zajímavost statistika: ve filmu účinkovalo na 100 herců, několik tisíc komparsistů a 60 jezdců. „Zahrálo“ si zde asi 920 ovcí a 76 koní. Pro potřeby filmování bylo vyrobeno 20 povozů, téměř 80 střelných zbraní, 90 sečných a bodných zbraní a 2 děla. Bylo použito více než 100 kostýmů.¹⁴⁵

¹⁴³ <http://www.garfieldfilm.com/film/janosik.-pravdiva-historia.-7>

¹⁴⁴ http://www.filmsk.sk/show_article.php?id=68&movie=archive=1

¹⁴⁵ <http://film.moviezone.cz/janosik-pravdiva-historie/recenze/>

Kromě celovečerního filmu vznikl také čtyřdílný seriál. Rozpočet natáčení se pohyboval okolo částky závratných 189 milionů slovenských korun. Jánošík Agnieszky Holland se tak stal po Jakubiskově Bathory druhým nejdražším slovenským filmem všech dob.

Děj filmu je známý: mladý Juraj Jánošík bojuje v protihabsburském povstání Františka Rákocziho II. Je zajat císařskými vojáky a pro změnu se stává členem císařské armády. Slouží na Bytčanském zámku, kde je uvězněný zbojnický kapitán Tomáš Uhorčík. Rychle se mezi nimi vyvine sympatie, takže Jánošík pomůže Uhorčíkovi k útěku. Ten na znamení díky daruje Jánošíkovu otci peníze na vykoupení syna z armády. Jánošík se vrací do Terchové. Najde svoji bývalou lásku Aničku, ovšem ta si už vzala za muže jiného. Jánošík je vyčerpaný válkou, zklamaný v lásce, neví, co si počít. Jednoho dne ho vyhledá Uhorčík a navrhně mu, aby se přidal ke zbojníkům. On sám chce totiž se zbojem skoncovat, oženit se a žít normální život. Jánošíkovi nabízí velení družiny. Jánošík nejprve odmítá, ale Uhorčík ho lstí zapojuje do zbojnické akce, takže se zbojníkem stává, přestože nechtěl. Jánošík je schopný velitel a všichni ho akceptují, jen Turjag-Huncaga se tváří nepřátelsky. Jánošík má také úspěch u žen. V zimě se zbojníci skrývají v dědinách nebo na salaších. Část kořisti vždy rozdají lidem. Proto se také Jánošíkova skupina proslaví po celé krajině.

Dialogům vytkla kritika nevyrovnanost: jsou na jedné straně plné folklórních obrátů („*Čakal jako kura na sople*“), ale též moderního vyjadřování („*Lenže potom nás rozstriľajú na sračky*“), které je až nevhodné. Po vizuální stránce kritika film chválí: „*Film má solídnú dobovú atmosféru, a to nielen vďaka síce skromnej, ale dobre zvládnutej výprave (kostýmy, rekvizity a dekorácie bez výhrad), ale aj zásluhou celkovej špinavosti a drsnosti. Od úvodného vystreľovania mozgov a vyvrhávania čriev až po záverečné zahákovanie je Jánošík patrične neprikrášlený a neodvracia zrak od dobových ohavností...*“ a dále: „*Práve scény svadobných tancovačiek a svättojánskych nocí zručne zachytáva kamera Martina Štrbu. Ten podporuje autentické*

vyznenie roztrasenou ručnou kamerou v ryanovsko-bourneovskom štýle, alebo ak chcete, v štýle amerických kriminálnych seriálov.“¹⁴⁶ Za slabinu filmu je považován scénár: „*Invencia Agnieszky Holland a Kasie Adamik však dokázala zázraky a matka s dcérou tak zvládli vyplniť hluché scenáristické miesta skvelou obrazotvornosťou a snahou pohrať sa s bezzubým scenárom. Ten síce priniesol netradičný pohľad na Jánošíka a jeho družinu, nebál sa ukázať začiatok 18. storočia v podobe, ako aj zrejme vyzeral, no ani dôraz na brutálne vyznenie vyhrotených situácií a ani fakt, že všetky romantické scény sa končia pri erotike, filmu nepomáhajú. Vtedy sa dá spoliehať aspoň na kameru (...)*“.¹⁴⁷

Celkove kritiky nevyznívajú moc dobre: „*Z Jánošíka – Pravdivej histórie tak podobne ako z Jakubiskovej Bathory zostáva nekompaktný a nevyrovnaný dojem. To už je zrejme osud projektov, natáčaných s epickým rozmachom televízneho seriálu a potom zostrihávaných do podoby celovečernej snímky. Vzhľadom na históriu a kvalitu takto vytvorených filmov (Tisícročná včela, Zaklínač...) sa zdá, že je to mor stredoeurópskej snahy o dobový epos.*“¹⁴⁸

Kritiku na jednej strane i obdiv na druhej sklídil Jánošík v podaní Václava Jiráčka. Ozvaly sa hlasy, že slovenského národného hrdinu mal hrať Slovak, jným vadila Jiráčkova príliš chlapecká vizáž alebo nevýrazný herecký výkon: „*Snahe o pravdivosť však podráža nohy (nielen) nevýrazný hlavný hrdina – snaha tvorcov o „obyčajného chalana“ nestačí, niekto ako Jánošík musí mať iskru, a tú hrdina kvôli podaniu Václava Jiráčka nemá.*“¹⁴⁹

Film Jánošík navzdory týmto nedostatkom ale „*funguje. Hudba má v sebe potrebnú naliehavosť a osudovosť, vzťahy medzi zbojníkmi sú uveriteľne vykreslené...*“¹⁵⁰ „*Chybou je, že po slubnom úvode, kedy Jánošík spoznáva krutosti vojny, sa málokedy dostávame k vysvetleniu motívov jeho následných rozhodnutí a až v polovici príbehu má náš*

¹⁴⁶ <http://film.moviezone.cz/janosik-pravdiva-historie/recenze/>

¹⁴⁷ <http://www.cinemaview.sk/clanok/1412/detail/janosik-pravdiva-historia>

¹⁴⁸ <http://film.moviezone.cz/janosik-pravdiva-historie/recenze/>

¹⁴⁹ <http://film.moviezone.cz/janosik-pravdiva-historie/recenze/>

¹⁵⁰ <http://www.cinemaview.sk/clanok/1412/detail/janosik-pravdiva-historia>

*ľudový hrdina konečne dôvod bojovať s vrchnosťou. Aj to z pomsty za umučeného člena svojej družiny, ktorý bol charakterovo dosť nevýrazný. Tak to bolo i s ostatnými zbojníkmi. Napriek Hollandovej snahe dať priestor všetkým vo vedľajších dejových líniách, okrem zradcu Huncagu v podaní skvelého Michala Žębrowskeho, je nám ich osud, vrátane milostných zážitkov, ľahostajný.*¹⁵¹

¹⁵¹ <http://www.cinemaview.sk/clanok/1412/detail/janosik-pravdiva-historia>

ZÁVĚR

Legenda o Jánošíkovi, zbojníkovi, který bohatým bral a chudým dával, se zrodila v lidové představivosti bezprostředně po Jánošíkově smrti. Důvodů, proč si lidé vybrali za svého hrdinu právě Jánošíka, zbojníka, který zbíjel necelé dva roky, je několik - tragický skon v mládí, to, že nespáchal těžký zločin i jeho osobní kouzlo a výjimečnost. Lidová představivost jánošíkovskou legendu neustále obohacovala, takže z původního jádra - historické skutečnosti - v ní mnoho nezbylo.

Prostá fakta, jako že Jánošík pocházel z chudé rodiny, že se stal kuruckým vojákem, vysvobodil z vězení Tomáše Uhorčíka a přes něj se dostal ke zbojníkům, s nimiž podnikl jen několik loupežných akcí, zůstávají v pozadí. Dodnes jsou v Jánošíkově životopisu nevyjasněná místa, například otázka jeho mládí, ale i původu, nevíme přesně, kdo byli jeho rodiče, ani datum narození. Další Jánošíkovy osudy lze rekonstruovat pouze na základě dochovaných soudních spisů z roku 1713, které jsou subjektivními výpověďmi.

Právě torzovitost dochovaných faktů dává velký prostor lidské fantazii. Folklór, který okolo postavy Jánošíka vznikl, je velmi bohatý. Jánošík se v něm stává hrdinou, který bojuje za svobodu utlačovaných lidí, za jejich práva, zbojníkem, který bohatým bere a chudým dává. Lidové podání mu přisoudilo neobyčejné lidské, ale i čarovné vlastnosti a specifické atributy. Do legendy o Jánošíkovi se promítá svět pověstí a pohádek. Objevují se zde motivy, které následně proniknou do krásné literatury.

Česká literatura zpracovává téma Jánošíka podobně jako slovenská, Jánošík je zobrazován jako pozitivní hrdina, který bojuje za svobodu, za lepší svět, proti bídě a proti pánům, žije volným a svobodným životem. Tím inspiruje autory, kteří v jeho příběhu hledají symbolickou paralelu k dobou podmíněné politické a sociální situaci. Láká také tím, že je hrdinou lidovým, dobrodružným, obdařeným nadpřirozenými schopnostmi. Každá doba akcentuje jiný aspekt

jánošíkovské legendy. Například pro slovenskou literaturu 19. století se stává Jánošík symbolem boje za svobodu národa, národním symbolem. Romantici zase vidí v Jánošíkovi rozervaného hrdinu, pro kterého je nejvyšším ideálem svobodný život v sepětí s přírodou. Také ve 20. a 21. století má Jánošík co říci. V době totality (válka, komunismus) byl považován za symbol boje proti bezpráví. Žánrově se jánošíkovská legenda posunula od převahy poezie v 19. století po dnes převažující prózu pro děti a drama. Ve zpracování jánošíkovského tématu sledujeme oscilaci mezi historickým podáním látky a do ní v různé míře zakomponovanými bájnými prvky.

Novodobým médiem, které nabízí zcela jiné umělecké možnosti ke ztvárnění jánošíkovské látky, je film. Filmy o Jánošíkovi mapují dějiny české a slovenské kinematografie, vzájemně je od sebe dělí i několik desítek let. Doba, ve které vznikly, je na nich patrná, jak po vizuální stránce, tak obsahově. Směrem od nejstarších dob k dnešku pozorujeme přibývání historických faktů, vrcholem je nejnovější film *Jánošík, pravdivá historie*, přestože i on se nevyhýbá fantazijním prvkům. Ovšem v tomto případě autorská invence omezila na příhody pravděpodobné a možné a na skutečnosti podmíněné psychologií postav. Ve starších filmech sledujeme typické motivy jánošíkovské legendy, ke kterým patří Jánošíkova studia bohosloví, zavraždění jeho otce pánem jako důvod, proč Jánošík odchází do hor, nebo motiv zrady při jeho lapení a baby, která sype Jánošíkovi pod nohy hrách.

Jánošíkovská legenda na Slovensku stále žije, což se promítá například i do jazykové roviny, jak upozornila Mira Nábělková. Při sportovních utkáních někdy uslyšíme, že to byl *jánošíkovský* typ hry a podobně. Tento obrat se také používá v politice a v jiných odvětvích. Z Jánošíka se stal národní stereotyp, vyjádřený příměrem *co Slovák, to Jánošík*. Jánošík je symbolem svobodného spravedlivého života, po kterém touží každý z nás. Proto je jánošíkovské téma nadčasové a proto se bude jánošíkovská legenda dále rozvíjet v lidové slovesnosti, literatuře i filmu.

LITERATURA

- BEBLAVÝ, P., *Jánošík*. Bratislava: Fr. Jurák 1949.
- BOBROVECKÝ, J., Jánošíkova ofera, *Slovenská pravda* 8, 1943.
- BOTTO, J., *Smrť Jánošíkova*. Bratislava: SVKL 1959.
- BRYLL, E., *Maľované na skle*. Bratislava: LITA 1971.
- BRTÁŇ, R., Päť Jurajov Jánošíkov. Ktorý je pravý? *Nedeľná Pravda* 11, č. 5, 3. 2. 1978, s. 18.
- BURLASOVÁ, S., Slovenské ľudové piesne so zbojnickou tematikou, *Slovenský národopis* 36, 1988, č. 3-4.
- BURLASOVÁ, S. (ed.), *V šírom poli rokyta*. Bratislava: Tatran 1982-1984.
- CABADAJ, P., *Jánošík vo filme*. Žilina: Miestne kultúrne stredisko Terchová 1992.
- CIBULA, V., *Jánošík*. Praha: Albatros 1981.
- GAŠPARÍKOVÁ, V., *Jánošík, obraz zbojníka v národnej kultúre*. Bratislava: Tatran 1988.
- GAŠPARÍKOVÁ, V., *Povesti o zbojníkoch zo slovenských a poľských Tatier*. Bratislava: Veda 1979.
- GOSZCZYŃSKA, J., *Mýtus o Jánošíkovi vo folklóre a slovenskej literatúre 19. storočia*. Bratislava: Juga 2003.
- GRÁF, Š., *Jur Jánošiak*. Turčanský svätý Martin: Matica slovenská 1944.
- FELDEK, E., *Jánošík podľa Vivaldiho*. Bratislava: LITA 1979.
- FERKO, M., *Jánošík*. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1987.
- FIGULI, M., *Balada o Jurovi Jánošíkovi*. Bratislava: Mldé letá 1980.
- HABOVŠTIAK, A., *Jánošíkova studnička*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo 1980.
- HORÁK, J., PLICKA, K. (ed.), *Zbojnícke piesne slovenského ľudu*. Bratislava: SVKL 1965.
- HORVÁTH, P., *Poddaný ľud na Slovensku v prvej polovici 18. storočia*. Bratislava: SAV 1963.

- HOUDEK, I., Jánošík vo svetle súdnych spisov a podľa ľudového podania, *Slovenské pohľady* 52, 1936, č. 37-45.
- HRUŠOVSKÝ, J., *Jánošík*. Praha: L. Mazáč 1934.
- CHALUPKA, S., *Spevy Sama Chalúčky*. Banská Bystrica: Eug. Krčméry 1868.
- CHMELOVÁ, E., *Zapískal Jánošík*. Bratislava: SNDK 1955.
- CHMELOVÁ, E., *Zbojníckym krajem*. Praha: SNDK 1960.
- HEYDUK, A., *Cimbál a husle*. Praha: L. Kober 1876.
- HVIEZDOSLAV, P. O., *Básnické prviesenky Jozefa Zbranského*. Skalica: Joz. Škarnicl 1868.
- HVIEZDOSLAV, P. O., *Kratšia epika*. Bratislava: SVKL 1956.
- JABLONICKÝ, V., *Filmař Viktor Kubal*. Bratislava: Tatran 1993
- Jubilejný zborník Literárnohistorického múzea J. Kráľa*. Liptovský Mikuláš: Literárnohistorické muzeum J. Kráľa 1988.
- KÁLAL, K., *Češi na Slovensku*. Praha: B. Kočí 1922.
- KÁLAL, K., *Jděte na Slovensko*. Praha: Jos. F. Svoboda 1904.
- KÁLAL, K., *Na krásném Slovensku*. Praha: J. R. Vilímek 1903.
- KÁLAL, K., *Slovensko a Slováci*. Praha: F. Šimáček 1905.
- KÁLAL, K., *Slovník slovensko-český a česko-slovenský*. Liptovský Ružomberok: Karel Salva 1896.
- KASÁČ, Z., *Slovenská próza protifašistického odboja 1938-1945*. Bratislava: Veda 1974.
- KLÍMA, S., *Povesti zo Slovenska*. Praha: Unie 1921.
- KOČAN, M., *Ej, Ďurko, Ďurko! Alebo Horáci zemiak*. Bratislava: Tatran 1987.
- KOČIŠ, J., *Neznámy Jánošík*. Martin: Osveta 1986.
- KOLLÁR, J., *Slávy dcera*. Pešť: Trattner a Károly 1832.
- KOVÁČ, M. A., Postavy zbojníkov v slovenských a českých bábkových divadelních hrách, *Slovenský národopis* 36, 1988, č. 3-4.
- KRÁLIK, Š., *Rebel*. Bratislava: LITA 1973.
- KRÁLIK, Š., *Vojenský kabát Jura Jánošíka*. Bratislava: LITA 1970.
- KRČMÉRY, Š., *Výber z diela I*. Bratislava: SVKL 1953.
- KUZMÁNY, K., *Běla*. Hronka 1863.

- LEŠČÁK, M., *Môj otec bol dobrý, ja musím byť zbojník*, *Sloboda* 33, 1983, č. 15.
- JIRÁSEK, A., *Staré pověsti české*. Praha: Jos. R. Vilímek 1894.
- MAHEN, J., *Jánošík*. Praha: Přemysl Plaček 1910.
- MARŠALL-PETROVSKÝ, G., *Jánošík - kapitán horských chlapcov, jeho búrlivý život a desná smrť*. Bratislava: Tatran 1966.
- MAŠÍNOVÁ, L., *Liptovské zábavky a rozprávky*. Praha: Česká grafická unie 1923.
- MAŠÍNOVÁ, L., *Staré pověsti a legendy*. Praha: Edvard Fastr 1941.
- MELICHERČÍK, A., *Jánošík - junošik*. Bratislava: SVKL 1963; Praha: Odeon 1974.
- MELICHERČÍK, A., *Jánošíkovská tradícia*. Martin: Osveta 1955.
- MELICHERČÍK, A., *Jánošíkovská tradícia na Slovensku*. Bratislava: SAV 1952.
- MELICHERČÍK, A., *Juraj Jánošík - hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu*. Bratislava: Osveta 1956.
- MELICHERČÍK, A., *Protifeudálny odboj a jánošíkovská tradícia na Slovensku*. Bratislava: Osvetový ústav 1963.
- MILOTA, V., *Ja musím byť zbojník*. Bratislava: Vydavateľstvo politickém literatúry 1964.
- MINÁRIK, J., (ed.), *Po chodníčkoch kamenných, po cestičkách krvavých*. Bratislava: Tatran 1980.
- NĚMCOVÁ, B., *Dodatek k písním slovanským Kolára*. In: *Články, fragmenty, poznámky a vysvětlivky, básně, Pravzor Tartuffa, Slovanské starožitnosti, hry, hádanky, popěvky a říkání, Dodatek k písním slovanským Kollára*. (ed. M. Gebauerová). Praha: Jan Laichter 1919.
- PÍSKOVÁ, M., *Zbojnícke variácie*. Opava: Slezská univerzita v Opavě 1997.
- POKORNÝ, R., *Z hor*. Praha: VI. nákl. 1881.
- POKORNÝ, R., *Z potulek po Slovensku*. Praha 1885.
- PONIČAN, J., *Jánošík*. Liptovský Mikuláš: Tranoscius 1941.
- PONIČAN, J., *Jánošíkovi*. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1973.
- RÁZUS, M., *Nad mohylou sveta*. Bratislava: SVKL 1965.

- RÁZUSOVÁ-MARTÁKOVÁ, M., *Jánošík*. Turčianský svätý Martin: Matica slovenská 1943.
- RÁZUSOVÁ-MARTÁKOVÁ, M., *Junácka pasovačka*. Bratislava: Mladé letá 1962.
- RÁZUSOVÁ-MARTÁKOVÁ, M., *Rozprávky o Jánošíkovi*. Bratislava: SNDK 1955.
- SKAČANSKÝ, M. V., *Jánošík*. Praha 1880.
- Slovenský národopis* 36, 1988, č. 3-4.
- SOCHÁŇ, P., *Zbojník Juro Jánošík*. Bratislava 1924.
- STEIGERWALD, K., *Juro Jánošík*. Praha: Dillia 1974.
- Starý i Nový vlastenský kalendář na rok Páně 1831, jenž jest rok obecný 365 dnů mající*. Liptovský Sv. Mikuláš: Kašpar Fejérpataky de Kelecsén 1832.
- ŠAFÁRIK, P. J., *Tatranská múza s lyrou slovanskou*. Levoča: Jozef Mayer 1814.
- ŠTÚR, E., *O národních písních a pověstech plemen slovanských*. Praha: České museum 1853.
- VRAŠTIAK, Š., URC, R., *Jánošík 1921. Osemdesiatiny filmu Jánošík z roku 1921*. Bratislava: SFU 2001.
- ZÁBORSKÝ, J., *Jánošíkova večera, 1870*. In: ZÁBORSKÝ, J., *Dielo II*. Bratislava: Tatran 1989.
- ZDYCHAVSKÝ, S. O., *Jánošík*. Padov: Přemysl Plaček 1919.

INTERNETOVÉ ZDROJE

<http://www.csfd.cz/film/161728-janosik/?text=107649>

<http://www.sme.sk/c/4095496/janosik-1-a-2.html>

<http://www.garfieldfilm.com/film/janosik.-pravdiva-historia.-7>

http://www.filmsk.sk/show_article.php?id=68&movie=archive=1

<http://film.moviezone.cz/janosik-pravdiva-historie/recenze/>

<http://www.cinemaview.sk/clanok/1412/detail/janosik-pravdiva-historia>

<http://wikipedia.org>

PŘÍLOHA

Chronologický přehled jánošíkovského tématu v literatuře

- 1785 anon.: "Znameníká kázeň gednoho Kazatele za dnu hlavnjho zbognjka Jánošjka." *Staré noviny liternjho uměnj*, máj 1785.
- 1809 Bohuslav Tablic "Jánossjk Liptowský Laupežnj." *Slowensstj Werssowcy. Collecta revirescunt. Swazek druhý*.
- 1814 Pavol Jozef Šafárik "Slawenj Slowanských pacholků," a "Poslednj noc." *Tatranská Můza s ljrâu Slowanskau*.
- 1829 zeman Ján Čaplovič "Räuber." *Gemälde von Ungern*.
- 1832 zeman Gašpar Fejérpataky-Belopotočský "O zbogstwj Gura Jánossjka, gináče Jánossjaka řečeného, rodilého z Ťarchoweg zbognjků a laupežnjků hlawnjka (hadnáďa)." *Nowý y Starý Wlastenský Kalendář na rok Páně 1832*.
- 1845 zeman Štefan Marko Daxner "Poklad Jánošíkou." *Orol Tatránski*.
- 1846 Ján Botto "Pjeseň Jánošíkova." *Holubica, Zábavník Levočských Slovákou*.
- 1846 Samo Chalupka "Jánošíkova náumka." *Orol Tatránski*.
- 1862 Ján Botto "Smrť Jánošíka. Romanca." *Lipa*. — Neskôr proti Bottovej vôli premenované na "Smrť Jánošíkova."
- 1867 zeman Jonáš Záborský *Jánošíkova večera. Činohra v štyroch dejstvách s úzadím historickým*. Príloha k časopisu *Sokol*.
- 1868 Samo Chalupka "Likavský väzeň." *Spevy Sama Chalupku*.
- 1871 Gustáv Lojko Tisovský "Jánošíkov stôl," a "Jánošíkova podkova." *Vybrané básne a rozprávky*.
- 1875 Ján Čajak "Jánošíkova náhrada. Prostonárodné podanie." *Básne*.
- 1875 "Jánosik és társai." *Nyitramegyei Szemle*.
- 1880 Miško Skačanský *Jánošík, smutnohra v piatich jednaniach*.
- 1884 August Wrześniowski "Hystorya o Janosiku." *Pamięci Towarzystwa Tatrzańskiego*.
- 1884 Alois Jirásek "O Jánošíkovi." *Staré pověsti české*.
- 1889 Pavel Beblavý "Jánošík, povest' o hrdinovi a dobrodincovi ľudu zo XVII. storočia." *Slovenské pohľady*. — Seriál neskôr vydaný ako román.
- 1893 Dobrý Slovák *Jánošík, Junák svobody; Povest' zašlých časov*. — Vydané v USA.
- 1894 zeman Jonáš Záborský "Smrť Jánošíkova, Pospolitá povest'." *Slovenské pohľady*. — Posmrtné vydanie.
- 1894 Gustáv Maršall-Petrovský *Jánošík, kapitán horských chlapcov. Jeho búrlivý život a desná smrť. Román*. — Vydané v USA; neskôr aj v rámci súborného diela GMP z r. 1966 (Obzor Petrovec - Tatran Bratislava).
- 1900 K. S. Čebratský *Janošík: Prvá rozprávka o Janošíkovi a ešte iné rozprávky*.
- 1900 George J. Krajsa *Janosik*. — Vydané v USA.

- 1905 Kazimierz Przerwa Tetmajer "Legenda o Janosikowej śmierci." *Poezje*.
- 1907 Karel V. Prokop *Jánošík: drama o pěti dějstvích*.
- 1907 Karol Dubravý *Jánošík: Život a smrt' vodcu zbojnikov horňouhorských*.
- 1910 Jiří Mahen *Jánošík*.
- 1920 Františka Svobodová-Goldmanová *Jánošík – historické dráma v 5 dejstvách*.
- 1929 Adam Žiar *Janošíkova láska, slovenská povest' v 5 obrazoch*.
- 1930 Arnošt Caha *Jánošík, kapitán dobrých horních chlapců (dějepisná povídka z počátku XVIII. století)*.
- 1932 Ferko Urbánek *Jánošíkov poklad, Zdramatizovaná báj slovenského ľudu vo 4. dejstvách*.
- 1933 Ján Hrušovský "Jánošík." *Slovenská politika*. — Seriál neskôr vydaný ako román.
- 1937 Stanisław Ryszard Dobrowolski *Janosik z Tarchowej*.
- 1941 Ján Poničan *Jánošík: hrdinská hra v 4 dejstvách a 10 obrazoch*.
- 1943 Mária Rázusová-Martáková *Jánošík: veršovaná dráma v piatich dejstvách*.
- 1947 Stanisław Nedza-Kubiniec *Janosik: poemat o zbójniku, który chciał porównać świat*.
- 1955 Mária Rázusová-Martáková *Rozprávky o Jánošíkovi*.
- 1955 Anton Lysonek *Jánošíkova odplata: hra v troch dejstvách so spevmi a tancami*.
- 1958 Jalu Kurek *Janosik...*
- 1958 Miloš Malý *Jánošík a jeho horní chlapci*.
- 1964 Käthe Altwallstädt "Janosik und die Studenten." *Die blaue Rose: Märchen aus Polen*.
- 1964 Vlastimil Milota *Ja musím byť zbojník*. — Historický román o Jánošíkovi.
- 1970 Stanislav Štepka *Jáánošíiik*. — Rekordný počet 501 repríz slovenskej hry (pred obnovenou premiérou 2000).
- 1972 Tadeusz Kwiatkowski *Janosik*. — Kreslené rozprávanie/comics.
- 1972 Štefan Gráf *Jur Jánošiak*. — Paralelné slovenské vydanie v Srbsku a na Slovensku.
- 1973 Ján Poničan *Jánošíkovci: sociálna balada*.
- 1974 Karel Steigerwald *Juro Jánošík: hra ve 2 dějstvích a 6 obrazech*.
- 1976 Viera Gašparíková a Teresa Komorowska *Zbójnicki dar. Polskie i słowackie opowiadania tatrzańskie*.
- 1977 Paweł Łysek *Jano i jego zbójniccy kamraci*. — Vydané v Anglicku.
- 1978 Milan Ferko *Jánošík*. — Trojzväzkový román.
- 1979 Viera Gašparíková a Teresa Komorowska *Povesti o zbojníkoch zo slovenských a poľských Tatier*.
- 1979 Ľubomír Feldek *Jánošík podľa Vivaldiho*.
- 1980 Margita Figuli *Balada o Jurovi Jánošíkovi*.
- 1980 Anton Habovštiak *Jánošíkova studnička*.

- 1981 Václav Cibula, text, a Zdenek Mlčoch, ilustrácie, *Jánošík*.
- 1980 Ladislav Ťažký *Jánošíkova slza*.
- 1984 Andrzej Kijowski *O dobrym naczelniku i niezłomnym rycerzu*.
- 1985 John H. Hausner "*Jánošík, We Remember!*" *And Other Poems*. — Vydané v USA.
- 1985 Jan Dvořák, Krystyna Milobodska a Jozef Mokoš *Jánošík: Tri bábkové etudy*.
- 1986 Božena Plocháčková *Jánošíček*.
- 1993 Mojmir Groll *Jánošík podľa Uhorčika*.
- 1993 Василь Іванович Сави *Яносик, польська народна казка*. — Vydané po poľsky pod ukrajinským titulom na Ukrajine; obrázková knižka.
- 1994 Anton Marec *Jánošík, Jánošík... (33 povestí o slávnom zbojníckom kapitánovi)*.
- 2004 Zuzana Krížková a Magdaléna Horváthová – *Juraj Jánošík. Rozprávanie o zbojníckom kapitánovi*.

Jánošík ve filmu

- 1921 *Jánošík* – prvý slovenský dlouhometrážní film, americké financování; režie: Jaroslav Jerry Siakel', Jánošík: Theodor Pištěk
- 1935 *Jánošík* – slovenský a český film; režie: Martin Frič, Jánošík: Paľo Bielik
- 1954 *Janosik* – prvý polský animovaný film; režie: Włodzimierz Haupe a Halina Bielińska
- 1963 *Jánošík I-II* – dvojdílný slovenský film; režie: Paľo Bielik, Jánošík: František Kuchta
- 1974 *Janosik* – polský film; režie: Jerzy Passendorfer, Jánošík: Marek Perepeczko
- 1974 *Janosik* – polský 13-dílný TV seriál; réžia: Jerzy Passendorfer, Jánošík: Marek Perepeczko
- 1976 *Zbojník Jurko* – slovenský animovaný film; režie: Viktor Kubal
- 1991 *Zbojník Jurošík* – slovenský 28-dílný animovaný TV seriál; režie: Jaroslav Baran
- 2009 *Jánošík - pravdivá historie* – slovensko-polsko-český film; režie: Agnieszka Holland a Kasia Adamik, Jánošík: Václav Jiráček

Jánošík v hudbě

- 1934 *Jánošík*, opera Aloisa Háby na vlastní libreto